

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

KILENCEDIK ÉVFOLYÁM.

IV-dik füzet.

1878.

Április.

I.

A Teremtés.

Folytatása Zollmann Tódor „Bibel und Natur“ című műve magyar fordításának.

VI. FEJEZET. *)

A materializmus azt állítja, hogy az atomok öröktől fogva valók, azaz, hogy azok az abszolút létezők; hogy létezőik oka önmagukban van. Létezőik okáról azonban semmi egyebet nem szólnak, mint hogy éppen léteznek. Ezen állítványnak a természettudomány exact eredményéből kell levonatnia. Ezt mondja például Büchner **) a vegytannak az utolsó évtizedekben szerzett érdeme, hogy minden kétségen kívül helyezte, mikép a dolgok szakadatlan átváltozása melynek naponkint tanúi vagyunk, a szerves és szervetlen alakok

*) Lásd e folyóirat 1877-dik évi X-dik füzetét 408. stb. lapokon.

**) Erő és anyag című művében 7-dik lapon.

és képződmények keletkezése és elenyészése, nem alapszik előbb nem létezett anyag keletkezésén és elenyészésén, mint azt előbbi időkben csaknem általánosan hívék; hanem hogy ezen átváltozás nem egyéb, mint ugyanazon alapanyagok állandó és szakadatlan átalakulása, melyek mennyi és minősége önmagában mindig ugyanaz, és minden időre változatlan marad. Ebből vonatik le aztán az anyag halhatatlansága és megsemmisíthetlensége; s végre ezen merész felkiáltással záratik be: az anyagnak öröktől fogva kellett léteznie, öröknek kell lennie és örökké meg kell maradnia. — Hogy az alapanyagok mennyi és minősége minden időkben változatlanul megmarad, szorosán véve logikailag nem következik; hanem ez a következtetés csak a jelenlegi természet rendre nézve érvényes, a mennyiben az a mi tudatunk körébe esik; viszont az anyagnak minden időkben való változhatatlansága, — csak is valószínűség szerént való következtetés. — Egyébiránt ezt megengedve is csak annyi következtethető, hogy az anyag megsemmisíthetlen; vagy más szókkal a mit a keresztyn hit is vall és ekképen fejez ki: a mit Isten teremtett: azt fenn is akarja tartani.

De a megsemmisíthetlenség nem egy és ugyanaz az örökkélétellel — a fentebbi bölcsészeti értelemben. A kettőnek egymással való föleserélése mester műve a materialistikus atom tannak. Mert kérdésbe tehetni: hogy honnan vették az atomok a megsemmisíthetlenség tulajdonságát? vagy bennük van ennek az oka; vagy rajtok kívül van.

Ha örökkévalók vólnának az atomok, az az létezésöknek s tulajdonságuknak okát is önmagukban hordoznák: akkor vagy minden egyes atomnak létezése és tulajdonsága tisztán önmagára nézve vólna — másokra való vonatkozás nélkül; — vagy más atomokra is vonatkozással lenne. Az előbbi esetben elgondolható lehetőség az vólna, hogy az atomok önmagokban befejezve egymásra való vonatkozás nélkül léteznének; mindegyik atom egy egy világ vólna önmagára nézve; vagy hogy ezek között a bilio számra emelkedő atomok között csak néhányan lennének egymáshoz hasonlók, a

melyek egymásra vonatkozhatnak, és egymással közlekedhetnek; míg a többiek öntevésük erejénél fogva semmiféle összeköttetésbe nem léphetnek egyebekkel.

De az az eset nem forog fenn; mert az atomok végetlen mennyisége az elemek hatvanegy azaz 61 osztálya alá sorakozik, melyen belől az egyik atomnak a többiekkel teljesen ugyanazon tulajdonsága van. Viszont az ugyanazon elemnek atomjai egymással, valamint a többi elemek atómjaikkal a nehézség és összetartás erejénél fogva vegyi összeköttetésbe lépnek; úgy hogy az ilyen elemekből a szervezetnek s az öszhangzásnak egész világa állott elő.

Azt kell tehát felvenni, hogy az atomok eredetileg vonatkoztak egymáshoz.

De itt ismét fölmerül az a kérdés, hogy miben van az oka im ez eredetileg egymáshoz való vonatkozásuknak? Az egyes atomokban nincs. Mert az egymáshoz való vonatkoztatás a magából való kilépést föltételezi. A természettudomány pedig azt tanítja, hogy az erő az anyaghoz van kötve; és így ahol az anyag megszűnik, megszűnik az ereje is. És így ahol az atom megszűnik, megszűnik az atom ereje is. — Ugyan az lehetetlen, hogy magán kívül hatékonyságot gyakoroljon, s magáról más atomhoz is vonzódjék.

Az atomok egymáshoz való eredetileg vonatkozásuknak oka nem lehet az atomok egygyüttességében sem. Mert az a képesség mely hiányzik egyes atomokban, hiányzik azok egygyüttességében is. És így azon vonatkozásnak oka a melyben vannak az atomok egymás iránt, mint szintén azon tulajdonságuk oka, a melyen ama vonatkozásuk alapúl magokban az atomokban nem lehet. Az anyag önmagában nem állhat, hanem szükségesképpen valami mélyebben fekvő okra útal, mely az atomokat eredetileg egymáshoz vonatkoztassa.

Némely természetvizsgálók azon gyengén indokolt nézetet állítják fel, hogy alapjában véve az atomok egymáshoz hasonlók voltak, annál fogva csak is egy elem vólt. De akkor méginkább megfoghatatlan lenne, hogyan lehet az, hogy mindazon atomok is a melyeknek létezésök oka önmagukban

van mindamellet is egymásra egyforma hatást gyakorolhatnak.

Nem lehet egyebet felvenni mint azt, hogy azok, valami rajtok kívül álló által helyeztettek el s vonatkoztattak egymáshoz.

Már ez az alap ok feltalálhatta az atomokat, s fölruházhatta őket az egymáshoz való kölcsönös vonatkozással. Ez a vonatkozás azonban nem úgy tűnik fel, mint rajtok kívül álló valami, hanem úgy mint az ő saját tulajdonságuknak kifejezése. — A vegyrokonság legvilágosabban kifejezi az atomoknak eme tulajdonságuknál fogva egymáshoz való eredeti kölcsönös vonatkozásukat. Az ő tulajdonságuk nem valami kívülről reájuk ragadott. A természet-tudomány határozottan elvet minden efféle gondolatot, — hanem az ő legsajátabb természetükhöz tartozik. Ez az egymáshoz való vonatkozás létezésükkel együtt kell, hogy adatott légyen nékiek. Ugyan az az ok minélfogva az atomok egymáshoz vonatkoznak, oka az ő létezésöknek is. — És így az anyag nem öröktől fogva való; egyáltalában nem önmagában álló; hanem az anyag teremtett; és ha megsemmisíthetetlen: ebbeli tulajdonsága, — létezésével együtt — ugyanazon alap októl származott.

Az atomok elmélete tehát egyenesen követeli egy szellemi ős erőnek felvételét, mely az atomokat bizonyos — általa megállapított terv szerint alkotta.

Minden érvény nélkül való itt az az ellenvetés, hogy az oknélkül, s öröktől fogva létező Isten, éppen oly megfoghatatlan, mint a világnak ok nélkül s öröktől fogva való létezése. Ez utóbbit nem azért vetjük el mert megfoghatatlan; hanem azért, mert logikátlan.

Minden erő nélkül való itt az a közönséges ellenvetés is, hogy az atomok alap okához eljutván, tovább még ezen alap oknak is oka után tudakozódnunk kell, stb. s így tehát az atomoknál mint már végső oknál megállapodhatunk.

A vég ok fogalma egyenesen gondolkodásbeli szükségesség. Mert minden elébbi okok nem vég okok; sajátlag véve nem is okok, hanem csupán eszközök, miknélfogva ama

hatás közvetítettik, mely az előző okokból kiindulva mint folyamányuk felmerül. A szó valódi értelmében a vég ok az ok. Ha tehát nem volna vég ok: ezen esetben csak is eszközeink vólnának, folyományaink ok nélkül. A gondolatnak szükségképpen a vég okhoz kell fölhatolnia. Az atomoknál mint vég okoknál meg nem állapodhatunk, mert azok magasabban fekvő okra útalnak vissza. Ulrici azt jegyzi meg, szélesebb értelemben véve a vallásos hit az okszerűség tételén alapszik; és hogy általában nem lehetséges Isten tagadás, — a gondolatnélküliségen, és a frivolitáson kívül.

Ugy fogni fel az utolsó alapot, hogy az valójában kielégítsen, ez a feladata a bölcsészetnek; és a theológiának, hogy az az örökkévaló alapot a természet alkotmánya szintügy, mint a gondolat és történelem alkotmánya alatt nyugtató, világlatban szemléltesse.

Büchner a materialistikus — és a bibliai hit között felforgó vitáskérdés sark-pontjául azt a kérdést jelöli ki: hogy vólt-e szellem a természet előtt, vagy abban van az? Valóban ha nem vólt szellem a természet előtt: úgy igen bajosan lesz az a természetben felfedezhető. — Mert ha a természetben van: akkor az egyes atomokban kell lennie. Mert ha az egyes atomokban nem volna: akkor lehetetlen azok összeségében is léteznie. Mivel a mi az egyesekben hiányzik: együtt mindnyájokban is hiányoznia kell.

Magokat az atomokat is annálfogva értelmes lényeknek kell tekintenünk, miután azok mindegyike kiváló tulajdonokkal kell hogy felruházva legyen, a melyek lehetőségessé tegyék az összeköttetések és pedig szintügy az eröművi mint a vegyi és szerves összeköttetések különbéleségét. — Egy olyan szellem, a mely az embert is sokkal felyül mülja. Mert az ember csak nagy erőfeszítéssel utánozhatja azt amire az atomok képesítették, és egymáshoz vonatkozhattak, egész azon lehetőségig, hogy gondolkodó s öntudattal bíró embert eröművileg hozzanak létre.

Vagy ez az értelme van a materialistikus állitmánynak, hogy a szellem a természetben van, s ennek folytán a mate-

riálistának saját testének mindenik atomjában végtelenül felsőbb szellemet kell üdvözölnie, mint a milyennel ő mint ember bir; vagy pedig az merő képtelenség.

Egyébiránt elfogadva is azt az értelmet, nem kisebb képtelenség, hogy oly igen szellemes lények az ő egymással való csoportulásukban kevésbé szellemes lényt, mint mindenik atom, eredményeztek, — a milyen lenne az ember, a ki nagy erőfeszítéssel gondolhat mindenre, vagy saját testére, holott az atomok az ő testét és mindent előre elgondolva létrehoztak.

Büchner az ő „természet és szellem“ című párbeszédében, ezen végső kérdésekig nem viszi vissza annak kifejtését, talán azért mivel általában véve érthető modorban akart írni. Mindenesetre az ő Istenben hívő Wilhelmje hiányos képzettségűnek mutatkozik a matérialista Augusttal szemben, a ki inkább tanári szerepet játszik, mint a tudománynak vele ugyanazon szintjén álló barátjául jelentkeznék. Bizonyosan ezen párbeszédnek egyetlen olvasója sem óhajtana egy vonalon állani az iskolás Vilhelmmel; hanem azonnal az August mesternek magas álláspontjára emelkedik. Büchner Lajos azt akarja mondani, hogy így fogják az egeret. A mi kérdésünkre vonatkozólag megengedi a jó szívű Vilhelm: én mindenesetre elgondolhatom, hogy az anyag, vagy a test, a hozzá ragadt erőnél fogva beléphet egyszerű vegyületbe; de azt már meg nem engedhetem, hogy például a szemnek csudálatos alkotása, a működésre azon erőknél fogva képesítették, a melyek általában az anyaghoz vannak ragadva.

Természetesen August mesternek itt igen könnyű feladata van; kifejtteni azt, hogy a vegyi művelet tisztán természeti okokból kimagyarázható; a szervezetnél ugyanezen kifejtés módjának útjában semmi akadály nincsen. — De a kérdés csomója nem a szerves, nem is a vegyi, hanem az erőművi összeköttetésnél van. Honnan van az, hogy az atomok az ő tulajdonságaikban egymáshoz annyira vonatkoznak, hogy mindezen összeköttetések megfoghatatlan különbféleségben lehetségesek.

A szellem volt a természet előtt, és mivel a természet az

által rendeztetett: azért van a természetben is, azaz: mivel a természet a szellem által rendeztetett, azért kell abban szellemesen történetnek lennie; azért juthatunk el abban értelmes lényig is.

A jelenkori természettudomány állás-pontja lehetetlen, hogy úgy tekintse az anyagot, mint a melynek létezésének oka önmagában van; és mint a mely örökké-való volna; sőt egyenesen követeli elösmerését ama bibliai tételnek, hogy az anyag teremtetett.

Isten teremtette a világot semmiből. Szorossan véve ez nem bibliai tétel. A biblia ugyan is ezt mondja I. Móz. I. r. 1 v. Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet, de nem mondja, hogy miből. Csak a zsidókhöz írott levél XI. r. 3. verse hoz erre nézve közelebbi meghatározást. — Πισται νοθμεν κατηγορηθαι τους αιωνας ρηματι Θεου, εις το μη εκ φαινομενων τα βλεπομενα γεγονεναι. — Már azon különbséghez képest, mely van ezen két görög tagadást jelentő igehatározó között: μη és ου — az ου φαινομενα = azon dolgok melyek azon idő pontban, vagy azon körülmények között melyekről szó van, még nem léptek fel a tünemények világában; μη φαινομενα-k pedig azon dolgok a melyek lényegöknél fogva nem is léphettek fel.

Azon dolgok tehát a melyekből a világ létre jött — a Zsidókhöz írott levél szerint láthatatlanok ugyan, azonban valósággal létezök. Mert a biblia szerint nincs ellentét a láthatatlan és a valódilag létező között; sőt megfordítva, az, a mi látható — ideig való; a mi pedig láthatatlan: örökké való, II. Korint IV. 18. tehát a legfőbb valóság. — Olyan tétel ez mely nem esik távol a matérialista felfogásától az ő módja szerint; mert az örökkévaló atomok sehoh sem tűnnek fel, és ha a tudomány remélheti, hogy jelenlegi elemek további elemeikre fölbontassanak: föl kell hagyniok azon reménnyel, hogy az örökkévaló atomok látására valaha eljuthassanak. Mi mindig csak az időszerint való s elenyésző tüneményeket látjuk. A biblia még egy lépéssel visszább megy és követi a tünemények világát egészen a teremtői gondolatig, a melyben létezett az öröktől fogva. Mi ama μη φαινομενα-kkal leghelyesebben a Plátó féle eszméket vet-

hetjük össze. A mi van, vólt elébb az Isten eszméjében. Az isteni gondolat az ős kép, a melynek lemásolása a tünemények világa, továbbá összefügg ezen tételekkel János evangéliomának λογος tana is és Pál apostolnak a minden teremtmények első szülöttjéről szóló tana.

A biblia előtt nincs felsőbb valódiság, mint az Isten és az ő gondolata. A látható világ valódisága lehozott, azaz teremtés nemű. Isten nem gondolhat és teremthet az övéhez hasonló valódiságot, mert ezen második valódiságnak, — mely az elsőhöz hasonló, és öröktől fogva való lenne — teremtettnek kellene lennie. — De meg ellentmondás is az, hogy az örökkévaló a kinek létezésének oka önmagában van, teremtett légyen, a mennyiben létezésének oka másban van. A legfelsőbb valódiság csak is másodrendű, teremtett valódiságot állithat elő. A felsőbb teszi az alsóbbat.

A teremtés fogalmával is ellentétben van a materialismus eszméje, mely a szellemet az anyagból származtatja. Ha az anyag a szellemnek felibe tétetik, akkor annak a szellem előtt kellett lennie. Az pedig éppen nem föltűnő, hogy a szellem teremti az anyagot, a felsőbb az alsóbbat. A szellem a lényeges, mivel öröktől fogva való; az anyag a változó, az atomok egymásmelletti csoportulásoknak folyékony tüneménye, a másod rendű.

Azon állitmány, hogy a szellem a testi foglalkozások szüleménye, korántsem exact eredménye a természettudománynak. Mert honnan ered ez az állitmány? A vizsgálódás a vizsgálódónak hajlamai által öntudatlanul befolyásoltatik. Az ember örömet hiszi azt a mit óhajt. A materialismus eredeténél fogva iszonyodik a szellem elsőbbségétől az anyag felett. — Hogy a szellem az anyagnak alá van rendelve, ez nem tényleges eredmény; hanem a materialismus természettani vizsgálódásának megállapított elve. A kinek azonban nem erős dolog azt hinnie, hogy az anyag szüli a szellemet: annak semmi oka nem lehet csudálkozni ama vak hit felett, mely szerént mások azt tartják, hogy a szellem teremti az anyagot. A szellem öröktől fogva való. Az anyag a változó tünemény. A

szellem öröktől fogva való, a világ a változó tünemény. Itt legalább is hit áll a hittel, föltevés a föltevéssel szemben. — A természettudomány exakt eredményei erről semmit sem szólnak. Az a logikai következtetés, a mit az exakt eredményekből levonhatni, az: a szellem volt az anyag előtt, és pedig mint az anyagnak teremtő elve.

P á p a y Imre.

II.

A református hitvallások egyezősége.*)

Az 1552-dik évben, míg a tridenti zsinat alkotó végzéseit a roformatio tanai ellen, Cranmer érsek fölhevta Melanchtont, Bullingert, Bucert és Kálviut egy konferenciára Londonba, oly célból, hogy alkossanak egy evangyéliomi unióhitformát. E levélre Kálvin azt felelte, hogy ily czélből szívesen átkelne tiz tengeren is, és semmi munka s fáradság sem volna kimérendő, hogy egy írási egyezvény (consensus)

*) Ez értekezés iratott Dr Schaff Filep, newyorki hittanár által. Eredetileg a multévi egyetemes presbyterián zsinat számára volt készítve, hol fel is olvastatott, habár az idő rövidsége folytán több kihagyásokkal; azután pedig közzététetett, és már minden kihagyás nélkül, tehát teljes egészében, a „Britt és külföldi evangyéliomi szemle“ multévi folyamának utolsó évnegyedi füzetében. Méltó ez értekezés, hogy azon teljes alakjában, melylyel a nevezett angol szakközlönyben kiadatott, magyarban is napvilágot lásson a „Figyelmező“ hasábjain. A tudós egyháztörténelmi tanár és író nagy szakavatottsággal kezeli a hitvallások kérdését, úgy a multa, mint a jelenre vonatkozólag s különösen érdekes és találó vonásokban rajzolja az evangyéliomi theológia történelmi viszonyát egyfelől a romanizmushoz a reformáció korában, másfelől pedig a rationalismushoz a jelenkorban. A reformáció evangyélizmusa kizárólag a romanizmussal állott szemben, míg a modern evangyélizmus különösebben a rationalismus és hitelenség támadásai ellen forgatja a hitvédelem fegyvereit. Az értekezés becse és értéke kiválólag fokozódik, ha tekintetbe vesszük, hogy Dr. Schaff a német és angol-szász elemet különös előnnyel egyesitheti magában, lévén ő születésre és tudományos műveltségre nézve német theolog, ki azonban tanári működését az ujjvilágba, az angol-szász faj közzé tette át. Az is méltó a megjegyzésre, hogy Dr. Schaff, a presbyterián zsinatot közvetlenül megelőzőleg hat hónapi utazást tett Európában s a keleten és ennél fogva, — mint maga is ériuti értekezésében — kiváló alkalmi voltak szemé-

által eltávolítottassanak keresztyének közt történt különözlások, miket ő, mint a legnagyobb bajok egyikét, fájlalna. *)

E nemes érzelemben Kálvin a református egyház valódi szellemének adott kifejezést, mely mindig mellette volt az uniónak az igazság alapján s készséggel ápolta a keresztyén testvériséget más evangyéliomi egyházakkal szemben, dacára az egyház-igazgatásra, isteni-tiszteletre, vagy éppen dogmára vonatkozó apróbb eltéréseknek. Zwingli ez egyetemes szellem alaphangját úzó a marburgi konferencián, midőn, könnyekkel szemében, testvéri jobbát nyujtá Luthernek, bárha nem értett is egyet vele Krisztus jelenlétének módjára nézve az urvacsorában. Kálvin egyizben azt nyilvánítá, hogy még ha ördögnek mondaná is őt Luther, mégis tisztelné és szeretné őt, mint Isten legnagyobb szolgáinak egyikét.

Crammer, az angol egyház mérsékelt reformátora és vértanuja, liturgiájának s valláscikkelyeinek fő alakítója; Melancthon, Németország praeceptor a heróikus Luther szelid társa, az augsburgi hitvallás szerzője s a német reformáció túlélő pátriárkája; Bullinger, Zwingli barátja és utódja, a marián száműzöttek tanítója és jótevője s a református hitvallások legközönségesbikének szerzője; Bucer, a fáradha-

lyes érülközések által megismerni a kontinensi irányadó theológok gondolkozását a modern evangyéliomi theológia kérdését s a hitvallások jelenlegi állását, viszonyát illetőleg s éppen ezért a modern evangyélizmus és a modern racionalizmus közt általa vont párhúzam különös figyelmet érdemel. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a mult presbyterián zsinat — a mint az más forrásból tudva is van, — egy tekintélyes bizottságot küldött ki a református hitvallások történelmi viszonyának s aláírási kellékeinek összeállítására minden egyes református egyházra kiterjedendőleg s ehez képest a jövő philadelphiai zsinat elé szakszerű jelentés tevésére és e bizottság elnökévé éppen Dr. Schaff lón kinevezve, kinek neve s kiváló szakképzettsége általános elismeréssel emlegettetik az óceán mindkét oldalán. B. E.

*) Itt Schaff idézi Kálvin következő szavait: „Quantum ad me attinet, si quis mei usus fore videbitur, ne decem quidem maria, si opus sit, ob eam rem trajicere pigeat. Si de juvando tantum Angliae regno ageretur, jam mihi ea satis legitima ratio foret. Nunc quum quaeratur gravis et ad Scripturae normam probe compositus doctorum hominum consensus, quo ecclesiae procul alioqui dissitae inter se coalescant, nullis vel laboribus vel molestiis parcere fas mihi esse arbitror . . . . Mihi utinam par studii ardori suppeteret facultas!”

hatalatlan, bár sikertelen békecsináló a lutheránusok és zwingliánusok közt s a közbenjáró az anglikán és kontinensi reformáció közt; Kálvin, a mester theolog, írásmagyarázó, törvényalkotó, egyházszervező, ki akkor hatalmának éppen tetőpontján állt és (Knox János nyelvén szólva) „a Krisztus legvirágzóbb iskolájának élén az apostolok napjai óta“ ez irányadó férfiak, összeülve a Lambeth-palotában, vagy a Jéruzsálem-teremben, egy fontos fejezetet töltöttek volna be az egyháztörténelemben s a református egyházakat egy közös hitforma elfogadásának nyerték volna meg, mi tudományok, bölcsességük és tapasztalatuk foglalatja lett volna.

De a konferencia politikai események által meghiusított és a református unióhitforma pium desiderium maradt a mai napig. Deus habet suas horas et moras. Ugy akarta a Gondviselés, hogy a református család kontinensi s angol és amerikai ágai egymástól függetlenül nőjenek fel s töltsék be speciális hivatásukat koruk és hazájuk számára. Mindenik megalkotá a maga hitformáját, egyházigazgatását és istenitisztelejét. Így egy hitvallás és káté helyett, mely mindannyi részére szólhatott volna, annyi hitvallásunk és káténk van, amennyi nemzeti egyház van s némelyeknek több van egynél.

A református hitvallások.

A református hitvallások három osztályra sorozhatók — kálvinelőttiekre, vagy zwinglifélékre, kálvinistákra és kálvinutániakra. Az elsők képviselik az előkészületi állást és csak helyi tekintélyre jutottak Svájcban. A második osztálybeliek a Kálvin theológiájának befolyása alatt alakítottak a tizenhatodik század közepe után, egyidejűleg a római egyház tridenti hitjelvényeivel s védelmére a Róma ellen való tiltakozásnak. A harmadik osztálybeliek a tizenhetedik században készítették s a református egyházakon belől támadt hittani viszályokból jöttek létre.

A lutheri egyház hitvallási fejlődése kezdődött az augsburgi hitvallással 1530-ban s teljessé lett, viharos viszályok

után, a Formula Concordiaeben 1577-ben. A római katolikus tanrendszer csak korunkban érte el pyramisi csúcsát, az első csalhatatlan pápa hosszú uralma alatt, a vatikáni zsinat határozatai által (1870). A romanizmus és protestantizmus hitjelvényi irányzatai ellentétesek — az előbbi határozatlanul növesztheti a dogmák számát a hit maximumáig és sohasem adhat fel, vagy revideálhat egyetlen cikket is csalatkozhatlansági igényének lerombolása nélkül; az utóbbi az írási minimumra szállítja a mennyiséget és megfelelőleg nagyobb szabadságot enged a magán ítéletnek és theologiai haldásnak.

A fő református symbólumok a tizenhatodik századból: a Gallikán hitvallás, a franciahoni protestánsok részére (1559); a Belga hitvallás, Németalföld részére (1561); a Második helvét hitvallás, Swájce és más országok részére (1566); a Heidelbergi káté, Németország és Hollandia részére (1563); a két Skót hitvallás (1560 és 1581), melyek azután a Westminsteri hitjelvények által váltattak fel és az angol egyház Harminckilenc cikkelye (1563), melyek szintén református típusuak tanilag, kivált amint a Lambeth-cikkelyek által (1595) magyaráztattak és pótolattak, és az ír cikkelyek Ussher érsektől (1615), melyek a Westminsteri hitvallásra készíték elő az utat.

A tizenhetedik század két fő szymbóluma a Dortrechtii zsinat kánonai (1619), melyek az árminián viszály eredményeit adják a skolasztikus kálvinizmus öt bökkenős pontja felől és a Westminsteri hitvallás és káték (1647), melyek a puritánizmus és semi-romanizmus közt folyt hatalmas ütközetből nőttek ki s Anglia ugynevezett második reformációjának eredményeit foglalják össze. A kálvini tanrendszert a legkitünőbb, legtisztább és legteljesb alakban mutatják fel. Bár legkevésbé ismerve a kontinensen, és Niemayer által csak függelékül adva a református hitvallások általa közzétett gyűjteményéhez, a Westminsteri hitjelvények a legfontosabbak a református symbolumok közt és a legnagyobb életképességet tanusították. Nevezetes tény, hogy ezeket angol

hittudósok készíték három királyság számára a westminsteri apatság árnyéka alatt s a történelmi emlékü Jeruzsálem-terem meleg szíve körül, hol most az angol biblia revisiója készül elő az összes angolnyelvű egyházak számára. E hitjelvények visszavettetének szülőföldükön, de szegletkövévé lőnek a skót egyházaknak s az átlánti és csendes tengereken tul eső egyházaknak. Angliában sikert vesztvén, szerzőik előtt ismeretlen országok és nemzetek theológiájának és vallásának lőnek formálói.

E református hitvallások nagyon nevezetes irodalomtestet képeznek. Alkottattak a református hit confessoraitól és martyrjaitól a legmélyebb értelmi és vallásos mozgalom idejeiben. Rakva vannak az egyháztörténelem legfontosb időszakának emlékeivel az apostolok teremtoi kora után. Magokban foglalják a reformátusok bibliai és theológiai tudományosságát és bölcsességét s azon óriás küzdelem érett gyümölcseit, mely a keresztyén világot sok lefolyt századokig fegyelem alatt és bilinesekben tartó pápai hatalommal vivott. Nem elvont tanokat állitnak szem elé, de élet-igazságokat, mikért a hitvallók készek valának számüzetést, börtönt, kinzást és halált is szenvedni. Némelyek valóban hittani rendszerek inkább, mint népszerű hitösszegezések; de mindannyian telve vannak hittel és lelkesedéssel az evangyéliom igazságai iránt. Sok nemzedékek vallásos véleményének és életének vóltak formálói s a keresztyének leghéroikusabb fájának és a polgári s vallási szabadság úttörőinek valának nevelői — a francia hugenottáknak, a hollandi polgároknak, az angol puritánoknak, a skót kovenantereknek s az amerikai zarándok-atyáknak. Mindenkorra tiszteletreméltó emlékei maradnak a tiszta és héroikus hitnek az evangyéliomi egyház teremto korszakából.

A réformátus (mint szintén a lutheránus) hitvallásokat nem szánták alakítóik megköto formulákul aláírás végett és korlátokul a theológiai haladásban. Különben sokkal rövidebben és egyszerűbben készítetttek vólna. Eredetileg az evangyéliomi hit apologéfikus okmányai, vagy védekezései

valának a hamis színbe állítás és rágalmazás ellen. Innen némelyek közülök nagy mennyiségben tartalmaznak vitás és metaphysicai anyagot s igen hosszúk és részletesek népszerű használatra. Hasonlók az első keresztyén apologiákhoz, azon különbséggel, hogy paganismus helyett romanismus ellen intéztettek s előhaladottabb és érettebb állást képviselnek a keresztyén tan fejlődésében. Hivatalos jellegöknél és benső értéköknél fogva fokonként oly egyházi tekintélylyel ruháztattak fel, mely csak a Szentírásénál áll alább. Szabályozókká lőnek minden nyilvános tanításra nézve a szószéken és egyetemen. Másodlagos hitszabályfélék (*norma normata*) valának, kivonva a Szentírásban álló főszabályból (*norma normans.*) Folyvást erőben valának több, mint két századig, míg legtöbbsnyire elsepertettek a hittel együtt, melynek kifejezést adának.

A református hitvallások egyezősége.

A református hitvallások ugyanazon rendszert képviselik a keresztyén tanban. Egyazon théma változékai. Teljesen van köztük annyi összhang, mint a lutheri egyház hat *symbolicus* könyve, vagy Róma tridenti és vatikáni határozatai közt. A különbözés apróbb részletekre szoritkozik s azon mértékre, amint az augustinusi és kálvini elvek vannak keresztülvive; más szavakkal: a különbözés theológiai és nem vallási és inkább logikai, mint theológiai.

A református hitvallások protestánsok a bibliatanban; egyetemesek, vagy öskathólikusok az istentanban és krisztus-tanban; augustinusiak az embertanban és az eleve-elrendelés tanában; evangyéliomiak az üdvtanban; kálviniak az egyház-tanban és szentségtanban és pápaellenesek az utolsó dolgokról szóló tanban.

Fejtsük ki ezt röviden.

1. Bibliatan, vagy a hitszabály. A református hitvallások egyhangulag tanítják, mint a protestantismus alapelvét, az ó- és újszövetségi kanonikus iratok isteni inspirációját s föltétlen és kizárólagos tekintélyét a keresztyén hit és erkölcs összes dolgaiban, ellentétben a római katólikus tannal az egyházi hagyományokról, mint mellé rendelt

hitzabályról és csalhatatlan írásmagyarázóról. E tan legvilágosabban és legteljesebben van előadva a westminsteri hitvallás első fejezetében, mely elismert mesterdarabja a symbolicus előterjesztésnek.

A lutheri egyház és anglikán egyház ugyanezen elvet tartják; de gyakorlatban nagyobb tekintélyt és befolyást engednek a hagyománynak s az első atyák és zsinatok hangjának, különösen egyházigazgatás és istenitisztelek dolgaiban, mint a kálvinista egyházak.

2. Istentan és krisztustan. Az istenség egységének és háromszemélyiségének, az incarnatiónak és krisztus személye istenemberi természetének oecumenicus cikkei nyilván aláíratk az összes reformátusok által; és innen az apostoli hitforma s a niceai hitidom (kisebb mérvben az ugynevezett athanasiusi hitidom is) megtartattak a protestáns egyházakban.

Itt a protestáns symbolumok megegyeznek az orthodox görög és római kathólikus hitjelményekkel, ellentétben az ősi és modern trinitariánus és krisztustani eretnokségekkel. Különbség támadt a lutheránus és református krisztustan közt az urvacsorai vizzálylyal kapcsolatban a communicatio idiomatum s Krisztus testének ubiquitása mérvét illetőleg; de e tárgy a theológiai metaphysica legrejtettebb szegletébe tartozik és nem bántja az Isten testben-megjelenésének nagy igazságát, mely mindkét egyház által egyenlő nyomatókkal tanítatik. A református krisztustan egyszerűbb és természetesebb, mint a lutheránus s jobban öszhangzik az evangyéliomok történelmi Krisztusával.

3. Embertan és üdvntan. A református symbolumok az angustinusi nézeteket tanítják a bünről és kegyelemről, azaz az egész emberi nem megromlását és elkárhozását Ádám esete következtében s az isteni kegyelem feltétlen souverainitását és elégségét az idvesség munkájában. Erősen hangsúlyozzák e tanokat, ellentétben a latin egyház akkor uralgó pelagianismusával s annak gépies legalismusával és érdemlő cselekedeteivel, melyektől tétetek vala az idvesség

függővé. A reformátusok átérték Sz. Pál tapasztalatát; érezték a törvény befolyását a szívre és lelkiismeretre, mint Krisztushoz vezérlő mesterét. Kiindulópontjuk a bűn félelmes tényének elborító érzete s a váltság feltétlen szüksége volt. Theológiájuk mélyen gyakorlati volt s ezen kérdésen fordult meg: mit tegyen az ember, hogy idvezíttessék s hogyan igazíttassék meg a bűnös ember a szent és igaz Isten előtt? Erre az ujszövetség s különösen a rómaiakhoz és galatákhoz írott levelek adák meg a feleletet. Nem az ember bármely cselekedetei és intézkedései által és nem bármely külső szertartások és alakítások által, hanem egyedül Isten szabad kegyelme által Krisztusban, mely kezdete, közepe és vége a lelki életnek. Így a kegyelemből való idvezülés lön a protestantismus központi tana, tapasztalati és alanyi elve s vigasz és béke forrása életben és halálban.

A református rendszer visszament a szabad idvezítés végső forrására a kiválasztás világelőtti örök tényében, melytől függ az idvesség történelmi folyama, minden fokoza-
tain; míg Luther egyedül a hit által való megigazulás tapasztalati tényét tevé az álló, vagy eső egyház cikkévé. A református rendszer továbbá nagyobb súlyt fektet a szentségre és jócselekedetekre, mint a megigazító hit szükségképpeni nyilatkozására.

Az embertanban a reformátusok egészen Augustinus antipelágián iratai által befolyásoltattak, kit az atyák között mint legnagyobbat, legjózanabbat és legevangyéliomiabbat tiszteltek. De az ő antimanichaeusi és antidematista iratai inkább a római kathólikus, mint a protestáns oldalon voltak a viszályban. Zwingli az ő inkább classicus, mint középkori műveltségével független volt az atyák tekintélyétől és enyhébb nézetet tanított az öröklési bűnről és bűnösségről, mint akár Luther, akár Kálvin. Az augustinusi rendszer mindig talált néhány kitűnő védőre a latin egyházban, de túlszárnyaltaték papuralmi, szentségtani és testszigorító tendenciáktól; míg a görög egyház a régibb atyák kevésbé határozott,

mondhatni semipelágián nézeteihez ragaszkodék s nagy súlyt fektet az akarat szabadságára.

A protestáns üdvtan különbözik az augustinusitól, legalább formában, és evangyéliomibb. Augustinus, ki csekély ismerettel birt a görögben és héberben s a biblia latin fordítását követte, a római kathólikus fogalmat tartá a megigazulásról, értvén azon az igazzátevés fokozatos előhaladását (mi tulajdonképpen azonositja azt a megszenteléssel); míg a protestáns hittudósok, egyezőleg a megfelelő görög szavak (*δικαιωσις* és *δικαιώω*) hellenisticus használatával, úgy tekintették a megigazítást, mint felmentés törvényszéki, vagy kihirdetési tényét a bűn bűnössége és kárhozatosága alól, a Krisztus érdeme alapján s a Krisztust megragadó hit feltétele alatt, melyet szükségképpen követendő a szentségben való fokozatos növekedés. A megigazítás kezdete a megszentelésnek, de különbözik attól, mint az egyetlen cselekvény a fokozatos fejlődéstől, mint a születés az azután következő élettől.

4. Eleveelrendelés. A symbolumok tanítják a hívők szentségre és idvességre történt örök és változhatatlan kiválasztásának positiv végzését s a szentek állhatatosságát, mint szükséges eszközt azon célhoz; míg a többiek fen vannak hagyva bűneik következményeinek. Minden ember méltán kárhoztattatik el; de Istennek az ő souverain kegyelméből tetszik kiválasztani egy részt a romlottság ezen tömegből s nyilvánvalóvá tenni bennök Krisztusban való kegyelmének véghetetlen gazdagságát. Ez az eleveelrendelés református dogmájának összesége, amennyiben annak van valami gyakorlati értéke és közvetlenül, vagy közvetve tanítatik minden symbolumban. Az elvettetés negativ végzése bölcsen mellőztetik, vagy csak mint törvényszéki cselekvény említetik a tetteleg elkövetett bűnre vonatkozólag. Ádám esete megengedő (nem ható, vagy oki) végzés alá tétetik és azon istenkáromló tan, hogy Isten bármely értelemben szerzője, vagy helyeslője a bűnnek, nyilván és nyomatékosan kárhoztattatik.

Ez azon infralapsarianus váltságrendszer, mit Augusti-

nus tanított, mint az Ádám-ban történt általános elkárhozásról s az ember teljes erkölcsi képtelenségéről szóló tanának szükségképpi következményét. A supralapsarianus rendszer, mi az előbbtől a végzések rendjét illetőleg különbözik és szigorubb, de rettenetesebb logikával ugy terjeszti elő az esetet, mint szükséges negatív feltételt Isten megváltó kegyelmének nyilatkozása végett a kiválasztottak iránt és büntető igazságának nyilatkozása végett az elvetettek iránt, magán nézet gyanánt tartatott néhány kitünő kálvinista, mint Béza, Gomarus, Twiss által, de nem tanittatik egy hitvallásban sem; még a dordrechi kánonok, a westminsteri hitvallás és a helvét egyezvényformula is, melyek leghatározottabbak e tanra nézve, megmaradnak az infralapsarianismus határain belül. És meg kell jegyezni, hogy a westminsteri hitvallás nyilván tanítja az akarat szabadságát éppugy, mint az Isten souverainitását, a látszó antinomia megoldását a tudományos theológiának hagyván fen. Az is megjegyzésre méltó tény, hogy a westminsteri gyűlésen, amint a közelebről közzétett jegyzőkönyvek mutatják, az idvesség általános nyujtásának tana, vagyis a feltételes universalismus is talált védőkre a legkitünőbb és legbefolyásosb tagok közt, minők Calamy, Arrosmith, Vines és Seaman valának.

Az eleveelrendelés kérdése kiváló s mondhatni aránytalan helyet foglal a kálvini rendszerben. Szükséges és egészséges visszahatás volt az az emberi érdemre vonatkozó pápai tan ellenében. A szabad kegyelem tanának hátgerince gyanánt tekintetett az s halál volt minden kevélységre és önelégtevéésre. Elmozdithatatlan alapot nyujtott az az örökkévalóságban az idvesség számára az időben és a legszilárdabb vigaszt a hívőknek kétségbeesés és kísértetek napjaiban. Innen van, hogy feltaláljuk azt az összes reformátoroknál. Luther értekezése az Emberi akarat szolgaságáról Erasmus ellen, mit ő sohasem vont vissza, hanem legjobb könyvei egyikének tekintett, tovább megy ez irányban, mint Kálvin valaha ment. Melanchton eleinte csaknem fatalista volt (az Ádám esetét, Dávid házasságtörését és Judás árulását

az Isten akaratára vivén vissza), de azután ő sugalta az ugynevezett synergiumi rendszert (tökéletlen evangéliumi alakját a semipelágiánizmusnak s előzét az arminianizmusnak.) A Formula concordiae azonban elveté ezt s a teljes képtelenséget és feltétlen kiválasztást tanítja, egybekötve az általános elhívással, — vagyis az Isten őszinte akaratával minden ember idvezítése iránt s az isteni kegyelem ellenállhatóságával. *) A különbség a kálvinista és lutheránus symbolumok közt az, hogy az előbbiek meg-egyezőbbek az augustinusi embertannal s nagyobb szembe-tűnőséget adnak a kiválasztásnak, míg az utóbbiak hangsulyozzák a keresztségi kegyelmet és általános idvesség-rehívást. De tényleg véve az emberiség roppant tömege sohsem hallja az evangéliom hangját a jelen élet határain belül, mikre az összes orthodox rendszerek vonják az idvezülés le-
hetőségét. A kálvinizmus az aktuális tényeket úgy veszi, amint azok minden szemlélő előtt állanak s azokat az Isten kinyomozhatlan akaratára viszi vissza, mely szent és bölcs, bár végére nem mehetünk.

5. Egyház tan. A református symbolumok fontos különbséget tesznek a látható (aktuális) egyház közt, mely sokféle és különböző szervületekben és nevezetek alatt léte-zik és a láthatatlan (eszményi) egyház közt, mely egy és általános s magába öleli az összes kiválasztottakat és igaz hi-vőket bármely név alatt, vagy felekezetből. Különbséget tesz-nek egyszersmind minden látható egyházban, vagy gyüleke-zetben az urvacsorával élő tagok közt, kik alkotják a tulajdon-képpi egyházat és a névleges tagok, vagy hallgatók közt.

*) A későbbi lutheránus hittudósok Hunnius óta azzal igyekeznek a Formula concordiae ez ellenmondását megoldani, hogy különbséget tesznek az egyszerű voluntas antecedens közt, mely által Isten, öröktől fogva elevelevén (nem eleveelrendelvén) az Adám esetét, el-határozta minden ember idvezítését és a kettős voluntas con-sequens közt, mely által, elevelevén, hogy némelyek hinni fognak és némelyek nem fognak hinni, elhatározta (szintén öröktől fogva) idvezíteni azokat, kik hinni fognak, bár nem propter fidem, ha-nem per fidem, vagy ex praevisa fide és másfelől elkárhoz-atni azokat, kik nem fognak hinni.

Sulyt fektetnek a fegyelem szükségére az egyház tisztaságának és méltóságának fentartása végett. Fentartják az egyház önkormányzasi jogát, mint különállót a polgári hatóság hatalmától, jóllehet gyakorlatban, e jog többé vagy kevésbé meg van rövidítve, valahol csak az egyház egyesítve van az állammal és segítettik az államtól. (Mert önsegítés és önkormányzás együtt járnak; és aki fizet, uralkodni is kíván.) A református hitjelvények tanítják a lelkészek egyenlőségét, a népet képviselő világi vének és dékánok s a presbyteriális és zsinati igazgatás intézményét. A presbyterián kormányforma Genfben született s teljessé Skóciában és az Egyesült-államokban fejlődött.

Itt a presbyteriánok különböznek az episkopálistáktól egyfelől, kik fentartják a püspöki intézményt s a lelkészet három rendjét és a Congregationálistáktól másfelől, kik tagadják a presbyteriumok és zsinatok törvényhozó tekintélyét s tanítják minden egyes gyülekezet függetlenségét, amely az Isten ígéjéhez képest kellőleg van alkotva. Azonban a presbyteriánismus, episcopalismus, independentismus kérdései fegyelmi, nem tani kérdések. Továbbá az angol-egyház a maga hitjelvényeiben azt tartja, hogy a püspökiség nem az egyedüli, hanem a legjobb kormányforma és szükséges az egyház nem léte, hanem jólétére. Az angol-egyház sohasem tagadta a nem-püspöki felavatás érvényességét, sőt nyilván elismerte azt többféle utakon egész Laud, a typicus high-churchman, koráig, ki midőn először védte a kizárólagos püspökiség elvét, elítélteték az oxfordi egyetem felsőbbségétől. A Stuartok oktalan és igaztalan kísérletei a püspökiség erőszakolásában Skócia ellenálló népére sokkal nagyobbá tette a különbséget, mint az eredetileg volt a Kálvin és Knox, valamint Cranmer, Latimer és Ridley lelkében.

6. Szentségtan. Az ujszövetség két szentsége fontos, elpecsélt szertartások, melyek hatálya a részesülő hitétől függ. Az opus operatumféle elmélet, a vizkereszttség szükségképpi összefüggése az erkölcsi ujjászületéssel s a

realis jelenlét összes anyagias fogalmai akár transsubstantiatio, akár consubstantiatio alakjában, elvették.

Itt van az egyedüli komoly tani különbség a kálvini és lutheri symbolumok közt. Az előbbieket függetlenné teszik a lelki ujjászületést a vizkeresztségtől, úgyhogy ez akár megelőzheti, akár követheti azt, akár összeeshetik azzal, az isteni tetszéshez képest; és tanítják Krisztus szellemi reális, vagy dynamicus és hatályos jelenlétét az urvacsorában csak a hívők részére, míg a méltatlan részesülők nem vesznek magukhoz semmi egyebet, mint a megszentelt elemeket saját károkozásokra. Az utóbbiak tanítják a feltétlen keresztségi ujjászületést, s Krisztus igazi testének és vérének testi reális jelenlétét a látható elemekben, ezekkel és ezek alatt, minden részesülők, méltók és méltatlanok részére, bár ellenkező hatással. A reális jelenlét és szájjal való evés lutheri elméletének szüksége van dogmatikai támogatására végett, vagy állandó csudára, (minő a transsubstantiatio római elmélete), vagy a Krisztus teste ubiquitásának hypothesisére (tanítatván Lutherától és a Formula concordiaeben.) E hypothesis elvették a református egyház minden ágazata által, mint meg nem egyező az összes testi állományok határolt voltával s Krisztus látható mennybeménetelének tényeivel. Némelyek azonban a legkitünőbb lutheránus hittudósok közül tisztán philologiai alapokon a református, vagy jelképes magyarázatot tartják a szereztetési szavakról s megengedik, hogy azok szószerű értelmezése inkább transsubstantiatióra, mint consubstantiatióra vezetne.

Az angol-egyház a kálvini elméletet tanítja általában véve szertartás-könyveiben a szentségekről és különösen az urvacsoráról; de a Közimakönyv keresztségi szertartásában nyilván tanítja a keresztségi ujjászületést qualificatio nélkül és gyakorlatban nagyobb tért ad, mint a presbyterián egyházak, a szentségtani elvnek.

7. Utolsó dolgokról való tan. A református (szintügy, mint minden többi protestáns) symbolumok csak két helyet, vagy állapotot ismernek el a láthatatlan világban

— mennyet a hívők és poklot a hitetlenek számára, a boldogság és nyomor különböző fokaiival, a szentség és rosszaság fokaihoz képest. Egyhangulag elvetik a tökéletlen hívők számára közbeneső purgatorium középkori költeményét, vastag babonáival és visszaéléseivel. Az elköltözött lelkek halál és feltámadás közt eső közép állapotáról szóló tan, mely különbözik a purgatorium kérdésétől, megállapítatlanul hagyatott s egész mai napig speculatio tárgya inkább, mint positiv tan. Jellemző, hogy a Sheol, vagy Hádes és Gyehenna, vagy Pokol közötti különbségtétel elenyészik a biblia lutheri, angol és többi protestáns fordításaiban.

A theologiai forradalom.

Ezen tanfoglalat, letéve a hitvallásokban, fentartá magát Swájc, Németország, Franciaország, Hollandia, Anglia és Amerika református egyházaiban több, mint kétszázadig s folyvást élő hatalom az angolszász faj presbyterián egyházaiban. Analizáltatott, rendszeresített és fejlesztetett minden részleteiben a scholastica theologia által, mely méltó parallelt képez a latin egyház középkori scholasticismusával, tekintve ezt a patristicai tanhoz való viszonyában, csaknem egyenlő lévén azzal metaphysikai subtilitásban és fölebb álló szolid irási tudományosságban. De a scholasticismus minden formája hajlandó száraz és sovány intellectualismussá korcsosulni s reakciót provokálni.

A tizennyolcadik század közepe után, mely forradalom századának nevezhető, egy romboló viharforgatag vonult végig a kontinens egyházain s elsodrással fenyegette a kereszténység tulajdonképpii alapjait. Kezdődött az a deismussal Angliában, mely a természeti vallás sovány vázát tevő a biblia kijelentett vallása helyébe; de a deismus előhaladása meggátoltatott a methodista újraébredés által s Butler és Lardner apologétikai művei által. Franciaországban a deismus istenkáromló atheismussá fajult. Voltaire és Rousseau, a hitetlenség apostolai s romboló művészei, aláaknázták a romanismus alapjait, mely kegyetlenül üldöze a hugonottákat, ki-

veté a jansenistákat, s provokálá a forradalmat rémuralmával. Németország lutheri egyházában a negatív mozgalom a racionalizmus komolyabb alakját ölté fel, mely sokféle változékai-ban és fokozataival forradalomba hozta az exegetikai, történelmi és rendszeres theológiát. Nagybritánia és Északamerika református egyházai, elszigeteltségük és jobb szervezetük következtében, egészbenvéve hívek maradtak tani és fegyelmi jelvényeikhez; de a kontinens református egyházaiban a symbolikus könyvek csaknem egészen eltöröltettek s holt betűvé redukáltattak és lehetetlennek látszik azok visszaállítása előbbi tekintélyökre.

Ezen theologiai forradalom, vagy pseudo-reformátio, kiszámíthatatlan nagyságu kárt tett s tesz még folyvást; de az ész lázadása volt az a symbololatia szolgasága ellen s egészséges tisztítótüznek bizonyult az orthodoxiára. Szétosztatá a régi elöitéleteket s uj és mélyebb nyomozódásra adott ösztönt; előbbvivé a bibliai philológiát és criticismust s gazdagítá a történelmi ismeret kincstárait. Nyomozás alá vétette és elismertette a keresztyénség emberi oldalát és sorsát, ellentétben annak változhatatlan isteni oldala kizárólagos tekintésével. Így fordittatik a tévedés gondviselészerűleg mindenkor az igazság előhaladására.

Az evangyéliomi theologia újraébredése.

A tizenkilencedik század az újraébredés és újraalkotás századaként jellemezhető. A racionalizmus éppen nem halt meg; még mindig folytatja az, bibliai criticismus, speculativ theologia, természettudomány és humanitárius műveltség neve alatt, a keresztyénség történelmi alapjainak s a természetfeletti kijelentésbe vetett összes hitnek aláaknázását; behatol a tömeg közé a végtelen ágazatu időszaki sajtó útján, mely félelmes versenytársává lön a szószéknek. De egyszersmind az antidotum is készen áll. Egy evangyéliomi theologia támadt elő, mely sikerrel vivja a csatát a tévedés minden formái ellen; több életerő és tevékenység és sokkal több szeretet és katholicitás van ma a protestantismusban, mint valaha ezelőtt;

bibliaterjesztés, bel- és külföldi missiók s jótékony intézetek folyvást szaporodnak. Németország vette fel a vezérletet az újraalkotási munka elméleti részében s az utóbbi ötven év óta főműhelye volt az evangyéliomi theológiának, éppen mint a rationalismusnak is; míg Anglia és Amerika főleg a vallás gyakorlati munkáját folytatják s a bibliai keresztyénség fenntartásával és terjesztésével a föld szélső határaig vannak minden más nemzetek felett megbizatva. Mindketten közelebb-közelebb jönnek egymáshoz irodalmi és személyi érülközések által kölcsönös javukra. A teuton és angolszász fajok együttesen, gyuanyagát képezik a világnak. Nem kell félnünk a babonával és hitetlenséggel folyó jelenkori küzdelem végkimenetelétől. A keresztyénség, mely annyi ellenséget legyőzött már s erősebbé lett minden csatában, kétségkívül élni fog továbbra is; multja biztos s a legjobb garantiát szolgáltatja a jövőre.

A modern evangyéliomi theologia viszonya a református hitvallásokhoz.

A tizenkilencedik század vallásos újraébredése a protes-táns egyházakban visszatérés a reformátio hitéhez, amint az a bibliában s a symbolicus könyvekben vagyon letéve. De ez nem csupán a régi visszaállítása, de egyszersmind szabad újraalkotás és előhaladás. A hit ugyanaz, a theologia különböző. Különböző az előterjesztés formájában s a tárgyak viszonylagos fontosságában és rendezésében. Minden kornak létre kell hoznia saját theológiáját, saját különös helyzetének és szükségeinek megfelelőleg. Innen van, hogy van patristica theológiánk, scholastica theológiánk, reformátioi theológiánk és modern *) evangyéliomi theológiánk, nem szólva a felekezeti theológiák sokféle árnyalatairól. Az isteni igazság,

---

*) Magától értetődik, hogy a „modern“ szó itt s általában ez értekezés folyamában, nem azon különös értelemben használtatik, melyben az nálunk a rationalistákra szokott alkalmaztatni, hanem azon általános értelemben, melyben az a jelenkori evangyélizmusra éppugy ráillik, mint a jelenkori rationalismusra. B. E.

amint az írásokban kivan jelentve, változhatatlanul ugyanaz tegnap, ma és mindörökké; de annak folyvást újra teremtetnie, újra elsajáttatnia s minden phásisaiban újra előterjesztetnie kell. Az igazság emberi értése és magyarázása folyvást halad előre magával az egyházzal, bár sok akadályon és visszahatáson menve keresztül. Minden valódi haladás a theológiában az Isten ígéje mélyebb tanulmányozásától és értésétől függ, amely örökké új és megnyitója az egyháznak és örökké csálhatatlan és kimerithetetlen forrása marad a kijelentett igazságnak. Lehet, hogy az írások mélyebben és odaadóbban tanulmányoztattak a korábbi időkben, de soha nem tanulmányoztattak oly kiterjedéssel, a könnyüség és előnyök anyyi szerelvényeivel, mint a jelen korban. Minden előhaladásnak az exegesisben hatással kell lennie a rendszeres theológiára s az igazság symbolicus előterjesztésére.

Kisértsük meg a különbözési pontok jelzését a református egyházak jelen és régibb theológiája közt egyetemes szempontból, tért hagyva tetemes qualificatióknak a részletben. Egészbenvéve az angol-amerikai theologia orthodoxabb a történelmi értelemben, mint a kontinensi, de némely pontokban liberálabb. A középszámitási nézetet kell vennem e gyűlés előtt, mely minden ágat képvisel s legyen szabad mondanom, hogy az utóbbi hat hónap alatt utazásokat téve Európában s a keleten, kiváló alkalmaim valának biztos tudomásra tenni szert a theologiai gondolkozás állásáról, mindazon fő kérdésekre nézve, miket érinteni fogok.

1. Bibliatan. A kanonikus iratok, mint egyedüli csálhatatlan hitszabály, isteni tekintélyének és feltétlen souverainitásának alap- és kiinduló kérdésében a református hitvallások helyzete három század tapasztalata után, változhatatlanul és sérthetetlenül áll. Ez ma is, mint a tizenhatodik században volt, az *articulus stantis vel cadentis ecclesiae evangelicae*, valamint Krisztus istenségének cikke az *articulus stantis vel cadentis ecclesiae christianae*. „A biblia, az egész biblia, és semmi, csak a biblia — mondja Chillingworth — a protestánsok vallása.”

A romanizmus újabb fejlődése és a rationalizmus keletkezése óta csak annál fontosabb, hogy szilárdan megtartsuk állásunkat Isten igazságának elmozdithatatlan köszikláján, hozzáadások, vagy levonások nélkül. Krisztus és az ő evangyélioma teszik az evangyéliomi protestantizmus összeségét és lényegét, miképpen az egyház és annak hagyományai teszik a római katolicizmus összeségét és lényegét. A protestantizmus a bibliával együtt áll, vagy esik, a romanizmus a pápával együtt áll, vagy esik. Mi nem mehetünk vissza a romanizmusba, sem fel nem adhatjuk magunkat a rationalizmus jégkarjainak. Valóban tisztelnünk kell és meg kell hallgatnunk a keresztyénség egyetemes hangját és teljes súlyt kell annak adnunk a biblia magyarázásában; és nem kell megvetnünk az észet, mit Isten adott nekünk, mint az ő kijelentett igazsága tisztáradertítésének és megértésének organumát; de a végfölebbezésnek mindig „a törvényre és annak tanítására“ kell történnie. Hagyomány és ész nem maga az isteni világosság, hanem, mint Keresztelő János „bizonyosságot tesznek ama világosságról,“ hogy „ő általa mindenek hinnének.“ Amicus Calvinus, amicus Lutherus, amicus Augustinus, sed magis amica veritas.

Ha a Szentlélek maga nem tudná világosan és téveszthetetlenül kimutatni az idvesség utját, nem valószínű, hogy a pápák és zsinatok, bűnös és tévetege halandókból állva, valami jobban megtehetik azt. Ha Urunk tanítása az evangyéliomokban nem tartalmazza a tiszta keresztyénséget, hasztalan keressük azt az egyházi irodalom összes birodalmában.

Fen kell hát szilárdan tartanunk Isten ígéje valódi csalhatatlanságát a Vatikán pretendált csalhatatlansága ellenében, mely, mint a pharizeizmus hajdan, emberi toldományokkal homályosítja el és bénítja meg a bibliát és a pseudo-protestáns rationalizmus ellenében, mely, mint a sadduceizmus, megcsönkítja a bibliát s azt az emberi ész bizonytalan vezérletével helyettesíti.

Az írás isteni tekintélye magában foglalja természetesen annak isteni inspiratioját, és nincs értelme anélkül. De az

inspiratio módját illetőleg, mit meg kell az inspiratio tényétől különböztetni, a tizenhetedik század gépies és magikus elmélete, mely kizárólag isteni oldalát nézte a bibliának s a szent-írókat a Szentlélek szenvedőleges tollnokaivá redukálta, egy organikus elmélettel helyettesített, mely teljes igazságot tesz a biblia emberi és történelmi jellegének s az írókat Isten lelke szabad organumaiként tekint, az örök igazság egységét és összhangját az adományok s gondolkodás és irmodor különféleségében terjesztvén elő. Az írott ige egészen isteni és egészen emberi s a személyes Logos istenemberi jellemét és dicsőségét tükrözi vissza, ki testté lön idvességünkért. Valamint Krisztus teljes emberiségének elismerése, azonban bűn nélkül, közelebb hozza őt hozzánk, úgy az emberi elem elismerése a bibliában, azonban tévedés nélkül, tisztábbá kell, hogy tegye azt értelmünknek s drágábbá szívünknek.

E nézetet anticipálták Luther és Kálvin az inspiratióról, kik a legmélyebb tisztelet mellett a biblia isteni lényege iránt, valódi liberál nézettel voltak annak emberi formája felől; nem összeilletlen az a református hitvallásokkal, melyek egyszerűen csak állítják az isteni inspiráció tényét, bármely különös elméletbe bocsátkozás nélkül annak módja felől. (A helvét Consensus formula, mely még a héber hangzópontok inspirációját is tanítja, kivételt képez és sohasem nyert általános tekintélyt.) A westminsteri állítmány e tárgyról oly óvatos és körültekintő, mint amily világos és erős.

2. A theologiai álláspont. A hitvallások theologiaja rómaellenes volt s az irásonkívüli hagyományok s a babona és tévhit toldományai ellen irányult; a modern evangéliumi theologia antirationalisticus s a hitetlenség következtetései és tagadásai ellen irányul. Az előbbinek a tulságos supernaturalismussal volt baja, az utóbbinak a természetfeletti és csudás elem tagadásával van. Az előbbinek főleg ember-tani és üdvtani problémákkal volt köze; az utóbbinak a biblia authenticitását és sérthetetlenségét kell vindikálnia a negativ criticismus ellen, az Isten személyiségét a pantheismus

ellen s Krisztus igaz istenségét és történelmiségét a mythicus, legendás és humanitárius pseüdo-christologiák ellen.

Ennélfogva némely tanoknak, melyek legelőbb állottak a reformatio korában, át kell adniok az elsőséget másoknak, melyek akkor nem voltak vita tárgyai a vetekedő felek közt. A modern theologia sem nem solifidián, sem nem praedestinárián, sem nem sacramentarián, hanem khristologiai. A sarki, vagy központi tan, mely körül a többiek forognak, nem a hit-általvaló megigazulás, nem a kiválasztás és elvettetés s nem is az urvacsorai jelenlét módja, hanem a testben megjelent Isten nagy titka, Urunk istenemeri személyisége és megváltó munkája. E tekintetben a modern theologia visszamegy Péter primitiv hitvallásához (Mát. XVI. 16) és János isméréhez az Antikrisztus jeleit illetőleg (I. Ján. IV. 2. 3.) A nagy kérdés, melytől egyenesen a keresztyénség existenciája függ, ismét így tétetik fel: „Engemet embernek Fiját kinek mondotok lenni?“ És e kérdésre tizenhét század tapasztalata amaz első hitvalló feleletével válaszol: „Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek Fija.“

Az összes evangyéliomi felekezetek legkitünőbb hittudósaikban a khristologiai theologia felé vergálnak s egyedül ebben tudják végre is kiegyeztetni különbözőéseiket. Mert minél közelebb jönnek Krisztushoz, annál közelebb fognak jönni egymáshoz. Krisztus az idők valódi egyessége, az emberi egyenetlenkedések isteni harmóniája.

3. Közönségesség. A régi theologia mélyen polemikus, felekezeti és kizárólagos volt. A pápasággal folyt óriás küzdelemből nőtt az ki, s a vizsály hevében nagy igaztalanságot tön a középkori egyház iránt, mely végre is bölcsője volt a reformatiónak, mikép a judaismus bölcsője volt a keresztyénségnek. A Rómával folyt háborura hasonló keserűséggel telt belharcok következtek a lutheranizmus és kálvinizmus közt, a kálvinizmus és árminianizmus közt, az episcopalizmus és presbyterianizmus közt, a presbyterianizmus és independentizmus közt. Arányfeletti fontosság köttetett apróbb

különbözési pontokhoz s az igazság eleme az ellenfél részén ignoráltatott és tagadtatott.

Még folyvást létezik és fog is létezni e világ végezetéig tetemes felekezeti elfogultság, melylyel még az istenek is hasztalan küzdöttek. Háromszáz év tapasztalata s ismeretünk roppant növekedése az egyháztörténelemben, annak bölcses-ségre és szeretetre tanító leckéivel, kiszélesítették a theolo-giai láthatárt. Felekezetek, melyek előbb harci sorban állot-tak egymás ellen, elfeledték régi szenvedélyességeiket s meg-tanulták szabadon és szívből folyólag működni együtt egye-temes vállalatokban s a keresztyénség közös ellenségei ellen. Az egyezési cikkek fölibe emeltetnek a különbözési cikkek-nek. A régi és új iskolára oszlott presbyteriánok egy harminc éves theologiai háboru után, békét kötöttek, mely remény sze-rint sohsem fog megtöretni; és az eredmény eddig az élet-képesség és erély növekedése volt. Hasonló unio történt a presbyteriánok közt Angliában és Skóciában. Az evangyéliomi szövetség sokat tett az individuális keresztyén unio felé és bizom benne, hogy ezen presbyterián szövetség is, midőn az egyházi unio, vagy szövetségi unio előmozdítását célozza, nem gyengíteni, hanem erősíteni fogja a keresztyén uniót minden egyház hívői közt. Mindkét szövetség ugyanazon rendű em-berek által alapítottatott s mozdittatik elő, és ugyanazon szellem-től lelkesítettik. A keresztyén egység és testvériség proble-mája egyike a tizenkilencedik század nagy problémáinak s keresztül fogja az vinni magát különböző utakon, mignem az egy Akol és egy Pásztor nagy proféciája teljesen meg-valósul.

4. A magas kálvinismus mérséklete. A tizenhetedik század scholasticus kálvinistái fölhágtak az örök végzések álgesi magaslataira rettenthetetlen bátorsággal s gyönyörrel teltek el tiszteletteljes szemlélésében az Isten ret-tentő felségességének, mely szükségessé tevé a bünösök nagy tömegének kárhózatát, befoglalva a pogányok és kisdedek megnevezhetlen millióit, az ő rettenetes igazságának nyilvánulása végett. A kiválasztottak körén belől minden derűs és

gyönyörteljes volt a véghetetlen kegyelem napfényében, de azonkívül minden sötétebb volt, mint az éjjel. E tanrendszer tiszteletet parancsol tőlünk, mert a legkomolyabb és a leghéroikusabb keresztyéneket teremtette; de mégis szigorú és visszataszító az; Isten igazságát főleg magasztalja kegyelménél; több benne az ó, mint az ujszövetségi íz; inkább ott-hon van a Sinaihegyen, mint a Kálvárián. „Az Isten szeretet,“ és szeretet az egyedüli kulcs, mely megnyitja az ő szavainak és munkáinak legmélyebb jelentését is.

A modern kálvinizmus nagyobb liberalitása különösen az eleveelrendelés és kisdetek idvezülése tanában mutatkozik.

a) Az eleveelrendelés s az isteni souverainitás és emberi felelősség viszonyának problémája még nincs megoldva, sem philosophiailag, sem theologaialag s talán nem is fog megoldatni elméletileg soha, míg szemtől-szembe nem látunk. De van egy gyakorlati megoldás, melyben az összes valódi keresztyének megegyezhetnek, t. i. az, hogy mindazok, kik idvezítettnek, az Isten szabad kegyelméből idvezítettnek, teljesen saját érdemükön kívül — és ez kálvinizmus; és az, hogy mindazok, kik elvesznek, saját bűnösségökből vesznek el, visszavetvén a nekik őszintén ajánlott evangéliomot — és ez árminianizmus. Jó kálvinisták hirdetik az ígét hasonlóan a methodistákhoz, mintha minden az embertől függne; jó methodisták imádkoznak hasonlóan a kálvinistákhoz, mintha minden Istentől függne. Szent Pál maga úgy adja elő azon tényt, hogy Isten cselekszi bennünk mind az akarást, mind a tevést, mint okot, hogy miért munkáljuk idvességünket félelemmel és reszketéssel. Lehet, hogy ez logikailag következetlen; de véges logika nem utolsó szabványa a végetlen igazságnak.

A szabad kegyelemből való kiválasztás s a szentek állhatatossága, (tekintve kötelesség éppogy mint isteni adomány gyanánt) kétségkívül mindig jellemző vonása fog maradni a kálvini theologianak, amint azok a bibliában világosan és erősen taníttatnak; de az elvettetés végzése (kivéve mint

törvényszéki cselekvény a tetteleges bűnösségre, vagy hitelenségre vonatkozólag) most már ritkán taníttatik és sohasem predikáltatik. Ha a presbyteriánok predikálnak az eleveelrendelés titkáról általában, ami nagyon ritkán történik, sosem feledik felemlíteni az emberi szabadságot és felelősséget és saját hitelenségére vinni vissza az ember romlását. Egy református zsinat sem tudná most (legalább a kontinensen) keresztülvinni a dordrechti szigorú kánonokat az árminianizmus ellen, mely egy ideiglenes vereség után zajtalanul erjedésbe hozta a holland nemzeti egyházat s mely a nagy methodista újraébredés által egyike lön a leghatalmasb térítő közegiségeknek Nagybritániában és Amerikában. A kalvinizmus öt bökkenős pontja elvesztette élességét s elsimított Isten saját működése által az egyház történelmében.

b) Kisdedek keresztelése. Most már csaknem hitcikké lön a református egyházakban, hogy minden kisdedségben elható kisdedek idvezítettnek a váltság által. Ez törvényes fejleménye a kálvini kiválasztástannak, mely megengedi Isten idvezítő kegyelmének meghatározatlan kiterjesztését a látható kegyelmi eszközökön felyül. Mindazon orthodox rendszerek, melyek ragaszkodnak a vizkereszttség szükséges voltához idvesség végett, azon szörnyű következtetésre vezetnek, hogy az összes keresztetetlen kisdedek, kisdedségükben meghalva, éppugy mint az összes pogányok, azaz az emberi nem jóval legnagyobb része, örökre elvesznek. Csekély enyhítés az, hogy Augustinus, ki először tanítá világosan e dogmát, különbséget tesz a negatív kárhozat, vagyis a boldogság hiánya és a positiv kárhozat, vagyis a tetteleges gyötrelmek közt, és „a legkönnyebb helyet a pokolban“ jelöli a gyermekek számára. A pokol végre is pokol és csak a megátalkodott bűnösök számára készítettett, kik visszautasítják magoktól az idvességet. Zwingli volt az első, sőt az egyedüli a reformátorok közt, (kivéve barátját és utódját Bullingert,) kinek bátorsága volt ellenezni e visszataszító nézetet és tanítani az összes kisdedek s a felnőtt pogányok nagy részéidvezülését. A második skót hitvallás „utálja és megveti“ a

római Antikrisztus tanai közt „annak kegyetlen ítéletét a szentségkiszolgáltatás nélkül elköltöző kisdedek ellen.“ A westminsteri hitvallás tanítja, hogy „a kiválasztott kisdedek, kisdedségükben meghalva és minden más kiválasztott személyek, kikre nézve lehetetlenség, hogy külsőleg elhivassanak az ige szolgálata által, ujjászületnek és idvezülnek Krisztusban a Szentlélek által, ki akkor, ott és úgy működik, mikor, hol és hogyan akarja.“ Igaz, hogy némelyek a régibb kálvinisták közül különbséget tesznek a kiválasztott és elvettetett kisdedek közt; de a kálvini rendszer megengedi azon szeretetteljes felvételt, hogy minden, kisdedségükben meghaló, kisdedek a kiválasztottak közt vannak és hogy eltávozásuk e kísértés világából, mielőtt valami tetteles áthágást követtek volna el és személyes bűnösséget vontak volna magokra, Isten idvezítő kegyelmét bizonyítja irányukban. Nem lehet semmi idvesség Krisztus nélkül, de az idvesség nem kívánja szükségessé tenni Krisztus történelmi ismeretét bármennyivel is inkább, mint a kárhozát kívánja Ádám esetének történelmi ismeretét. Áldott Idvezítőnk akarja, ki különös kedvet talált a gyermekekben, hogy „el ne vesszen egy is e kicsinyek közül.“

5. Vallásos szabadság. A kálvinista (éppugy, mint a lutheránus) hitvallások előre felteszik a keresztyén államot s a hitegyformaságot az emberek közt és a polgári hatóságnak nemcsak azt jelölik kötelességül, hogy támogassa az egyházat s annak szolgálatát, hanem azt is, hogy büntesse az eretnekséget, mint társadalom ellen való sérelmét. Az üldözés elve és gyakorlata vallásos meggyőződéséért csaknem általánosan uralgott akkor, jóllehet az üldözött fél mindig panaszkodott az alkalmazás ellen az ártatlanság alapján. A reformáció korában az anabaptisták és sociniánusok voltak az egyedüli keresztyének, kik védték elv szerint a türelmességet. Servetus megégetése eretnekség és istenkáromlás miatt az egyetlen sötét pont a nagy és jó Kálvin tiszta nevében, de ezt igazolta még a szelid Melanchton is. Az anabaptisták csapatostul fojtattak vízbe, vagy égettettek meg protestáns or-

szágokban éppugy, mint római katolikusokban. Anglia egyháztörténelme VIII. Henriktől egész III. Vilmosig egy szakadatlan történelme az üldözésnek, mit rómaiak folytattak protestánsok ellen, protestánsok rómaiak ellen, anglikánok puritánok ellen, s puritánok anglikánok ellen. Még Uj-Ánglia szűzfölde is megszenstelenített a quakerek vére által a congregationalismus theokratikus uralma alatt, melynek bajnokai a westminsteri gyűlésen védelmezték volt a türelmességet bizonyos határokon belől. Az összes protestáns felekezetek, egy pár kivételével, melyeknek sohasem volt esélyök az uralomhoz, vétkesek a türelmetlenséggel és üldözéssel, jóllehet sokkal kisebb mérvben, mint a római egyház, melytől öröklék az elvet s mely ragaszkodik ahhoz egész mai napig, amint a pápai syllabus 1864-ről s a pápa legujabb magaviselete Spanyolországban, eléggé bizonyítják.

A türelmi végzés 1689-ben, bár távol a lelkiismeret jogainak teljes fogalmától, bezárta a vallásos üldözés sötét fejezetét Angliában, legalább erőszakosabb alakjában s inaugurálta a vallásos szabadság korát a protestánsok közt: A baptisták és quakerek hitvallások cikkévé tevék a vallásos szabadság tanát. Különböző okok összehatása folytán csaknem általános hitté lön a protestánsok közt, legalább Nagybritaniában és Északamerikában, hogy Isten egyedül a lelkiismeret ura, hogy a hit szabad dolog, mely nem erőszakoltathatik, hogy vallásos dolgokban minden kényszerítés rossz és csakis rossz, s ellenkező Krisztus és apostolai tanításával és példájával. A lelki tévedéseknek lelkileg kell elítéltetniök egyházi ítéletszabások, intelem, felfüggesztés és kirekesztés által. A polgári hatóságnak nincs ellenőrzési joga az eretnekségek és szakadások felett, de kötelessége védeni a lelkiismeret és nyilvános istenimádás szabadságát, mint egyikét összes polgárai alap- és elidegeníthetetlen jogainak, amennyiben e szabadság nem ütközik az állam békéjébe.

E kérdésben az angolszász protestánsok előbb állnak a kontinensi protestánsoknál. Az Egyesültállamokban az episcopális egyház változtatott a Harminckilenc cikkelyen s a

presbyterián egyház a westminsteri hitjelményeken, úgy hogy alkalmazák azokat ezen modern meggyőződéshez; míg Angliában és Skóciában a kifogásolható tételek holt betükké lőnek s vagy nyilván tekinteten kívül hagyatnak, vagy szabad-elveleg magyaráztatnak. A keresztyénség harcainak a törvényelőtti szabadság és egyenlőség alapján kell ezután vivotniok és ama testi fegyverek nélkül, melyek ellenkeznek az újszövetség szellemével.

A református egyezés és a presbyterián szövetség.

Ez, bizom benne, találó történelmi előterjesztése a református hitvallások egyezésének s az evangyéliomi theológia jelenkori állapotának, viszonyitva azzal.

Most már közeledünk e szövetség viszonyának nehezebb és kényesebb gyakorlati kérdéséhez az egyezésre vonatkozólag. Az alapszervezet, mely a londoni előkészületi gyűlésen (1875 jul. 21.) elfogadtaték, a szövetség tani alapjául „a református hitvallások egyezését” teszi le. De az nem határozta meg az egyezőséget és nincs is valami ilynemű formula. A kérdés tehát előbb, vagy utóbb megoldásra vár s most kellő idő van annak megbeszélésére, bárha nem is vagyunk elkészülve a döntő cselekvény megtevésére. Én néhány célzásra fogok szoritkozni, miket szerénységgel s némi bizalmatlansággal ajánlok a bölesebb fok megfontolásába.

Félreértés s talán szükégtelen felfogás kikerülése végett, előre meg kell jegyezmem, hogy az előttünk álló kérdés nem a westminsteri hitvallás, vagy bármely más különös hitvallás reviziójának kérdése. Ennek fen kell hagyatnia azon különös egyház, vagy egyházak részére, melyek azon hitvallást magokénak tartják. Ez egyetemes presbyterián zsinatnak nincs törvénykezési, vagy törvényhozási tekintélye. Valóban, meghatározhatja ez saját viszonyát a történelmi hitvallásokhoz, vagy hozhat létre újat; de az nem birna kötelező erővel az egyházak bármelyikére sem, kivéve annak saját cselekvényüktől függő elfogadása következtében.

Viszonyunkat az egyezéshez két uton állapíthatjuk meg, — az egyik negatív, — a másik pozitív.

1) A tani egyezésnek egyáltalában nem szükség formuláztatnia, hanem nyílt kérdésül hagyható az fen, mit minden képviselő határozzon meg maga számára. A zsinat bizhatik az egyes tagok személyes jellemében, mint élő garanciában a testület tani tisztasága és józansága iránt. A keresztyén hit régibb, mint az apostoli hitforma és az evangyéliumi hit régibb, mint a protestáns hitvallások. Előbb, vagy utóbb az egyezés szabatos természetének és terjedelmének kérdései valószínűleg elő fognak kerülni; de nem szükség jövő nehézségeket előre felvenni.

2) A tani egyezés formuláztathatik a presbyterián zsinat által hosszú és érett megfontolás után. Ez ismét tehető három uton.

a) A tanok pusztja sora által, vagy a fő tanpontok indexe által, melyek elfogadása megkívántatik és szükségeltetik, mint tagság feltétele, anélkül hogy magok a tanok meghatározhatnának. Nem lehet kétség benne, hogy a református hitvallások ugyanazon nézeteket tanítják az irások isteni inspirációja és tekintélye, az istenség egysége és háromszemélyisége, Krisztus személyének istenemeri természete, az ő vére által való váltság, a szabad-kegyelemből való kiválasztás és idvezítés, a hit által való megigazulás, az egyház és a szentségek felől. Egy ily sorozat hasonló volna az Evangyéliumi szövetség Kilenc cikkelyéhez. A kor uralgó theológiája kifejezést nyerhetne a cikkek rendezésében és szavakbafoglalásában. De ez pusztán csak egy hitvallásvázlat lenne.

b) Történelmi összeállítás, vagyis a régi hitvallások közös tanainak rövid összegezése által, hozzáadások, vagy változtatások nélkül. Ily összegezést tettleg készített e zsinat számára barátom Dr. Kraft, egyháztörténelem tanára a bonni egyetemen, ki alapos ismerője a hitvallásoknak s rokon-szenvezik azok szellemével. Az ő értekezése jó alapul szolgálna a zsinat hivatalos okmányára nézve, ha helyesnek tartatnék ily eljárás elfogadása.

c) Egy új egyetemes református hitvallás által. Ezen én a régi hitvallások egyezőségét értem, szabadon újraalkotva s az egyház jelenlegi állapotához alkalmazva; más szavakkal, a reformáció hitformáját, lefordítva a tizenkilencedik század teológiájára, tiltakozástevéssel a modern hitetlenség és racionalismus ellen. Ez egy korunk számára szóló mű volna, olyan, amelyet koruk számára készíteni Cranmer meghívta volt a reformátorokat és így betöltené ama nagy és jó emberek együttes kívánságát.

Az új hitvallás bizonyossága volna az egyház élő hitének s egységi kötelékül szolgálna a református család különböző ágai közt, mikép az apostoli hitforma szolgál az összes keresztyének közt, vagy a szentírás köz angol fordítása szolgál az angolnyelvű felekezetek közt. Nem avatkoznék az szükségképpen azon számos hitvallások provinciális tekintélyébe, melyek felett e zsinatnak semmi ellenőrzési joga sincs. Egy testület készítené azt, kitünő, bölcs és kegyes hittudósokból állva s a presbyterián szövetség minden egyházát képviselve, mert quod tangit omnes, debet tractari ab omnibus. Tekintélye természetesen az egyházak általános beleegyezésétől függne.

Egy ily hitvallás készítése kitünő alkalmat nyujtana, egyszerűsíteni és népszerűsíteni a református tanrendszert, tiltakozást tenni korunk különös tévedései és veszélyei ellen s felmutatni ezen szövetség testvéri magatartását a többi evangéliomi egyházakkal szemben. Annak valódi evangéliominak kellene lennie — kathólikusnak szellemben. Az oly hitvallást, mely összébb forrasztaná a presbyteriánizmust, de megoldaná azon kötelékeket, melyek bennünket Krisztus országa többi ágaihoz kapcsolnak, kalamitásnak tekinteném. Védfalra van szükségünk a farkasok ellen, nem pedig kerítésre a juhok elválasztására; egységi nyilatkozványra van szükségünk, nem pedig szétvonási alapzatra.

Új hitvallás alkotásának, vagy a régek revideálásának joga felyül áll a kétségen. A közös tani egységkapocs kívánatos volta szintén látható. De egy ily mű alkalmosságát

jelenleg, a legkisebbet mondva, nagyon kétes. A körte ugyan lehet érőben, de még nincs megérve. Ha készen volnánk reá, azt mondanám, hogy válasszuk ez eljárást; de nem vagyunk reá elkészülve. Hadd mondjam meg az okait.

Először, a hitformák és hitvallások, melyek életerővel és hatalommal bírnak, nagy tani küzdelmekből, és mély vallásos mozgalmakból keletkeznek. Nem készíthetők azok parancsszóra, mint a politikai tervrajzok. A theologiai tudományosság s irodalmi képesség semmi nagysága nem elég. Azok vallásos felhevülést és lelkesedést kívánnak, mely kész minden áldozatra, még a vértanui halálra is. Azok a hit ünnepléses cselekvényei s magasabb inspiráció szüleményei.

Másodsor, theologiánk átmeneti állapotban van s nem jutott még oly világos és határozott eredményekre, hogy egészséges szavak formájába öntethetnék. Lehetetlen volna az összes református egyházakat egy kidolgozott hitvallás alatt egyesíteni. Az új formula concordiae, lehet, hogy formula discordiae volna. Az angol-amerikai egyházak a maximumot kívánnák az orthodoxiából, a kontinensi egyházak megelégednének a minimummal. A legújabb kontinensi hitvallások, melyek a vaudkantoni szabadegyház által 1847-ben (harminc nyomtatott sor), a genfi szabadegyház által 1848-ban (tizenhét cikk, száz sor), a francia református egyház egyetemes zsinata által 1872-ben, a neuchâтели szabadegyház által 1844-ben (tizenkét sor), a swájci evangyéliomi egyházszövetség által 1871-ben, az olasz szabadegyház által 1872-ben (nyolc cikk, harmincnyolc sor) alakítottak, nagyon rövidek s a nézetek nagy változatosságára hagynak tért. *) Ilyen az Evangyéliomi szövetség Kilenc cikkelye is.

Elöttem tehát úgy látszik, hogy a legtöbb, mit e jelen

*) Ide adjuk specimen gyanánt „az államtól független neuchâтели evangyéliomi egyház“ hitvallását, mely következő: „Hiven a szent igazsághoz, melyet az apostolok predikáltak s melyet a reformátorok ismét napvilágra hoztak, a neuchâтели evangyéliomi egyház az ó-, és új-szövetségi szentiratokat vallja hitének forrása és egyedüli zsinórmértéke gyanánt. Hirdeti az összes keresztyén egyházzal az idvesség nagy tényeit, melyek az ugynevezett apostoli hitformában vannak röviden be-

zsinatban tehetünk, az, hogy bizzuk ez egész tárgyat egy kitűnő és tekintélyes bizottságra, azon utasítással, hogy gyűjtőn össze minden szükséges információt a hitformák és ezek aláírása felől e szövetség határain belül s arról tegyen jelentést a jövő triennális zsinatra.

Még egy szót záradékol. A hitforma ember felelete az Isten kérdéseire; de Isten igéje jobb, mint a legjobb emberi hitforma. A hitforma hitvallás; de a hit jobb, mint annak vallása s hit nélkül a legjobb vallás is csak „zengő érc és pengő cimbalom.“ Bármennyire becsüljük is a tani egységet, van egy magasb egység, a lelki élet egysége, a hit egysége, a szeretet egysége, mely bennünket egybekapcsol Krisztussal és mindazokkal, kik őt szeretik, bármely felekezettől, vagy hitformával. Tegyük vallást Péterrel és Tamással Krisztusról, mint elsőről és Krisztusról, mint utolsóról, s legyen vallo-
másunk imádás cselekvénye, személyes és összesített önfeláldozás ténye az iránt, ki megváltott bennünket a bűntől és haláltól s halhatatlanságra és dicsőségre vezérel bennünket. Ne feledjük el, hogy az összes inspirált apostolok legnagyobb logikusa és legnagyobb theológja azt mondja, hogy most tükör és homályos beszéd által látunk; de akkor szemtől szembe; hogy most rész szerint vagyon bennünk az ismeret, akkor pedig lészen az ismeret ugy, amint tanítottunk. „Azért most megmarad a hit, a reménység, a szeretet, ez három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.“

Angolból közli: Bethlendi Endre.

III.

Az ugy nevezett Szent István király ünnepének megülése a magyar reformátusok által.

Ugy tudjuk, hogy Trefort Ágoston ur, mint hazánk val-
lás és közoktatás-ügyi minisztere, nem régen, a következő

foglalva. Hisz az Atya Istenben, ki megszabadított bennünket Jézus Krisztus, az Ő egyetlen Fia és a mi egyetlen Urunk élete, halála és feltámadása által; s ki újjászült bennünket a Szentlélek által. És vallást tesz ezen hitéről, midőn, az Ur rendelése szerint, ünnepli a keresztség és Urvacsora szentségeit.“

rendeletet intézte a hazai ágostai hitvallású s református Szuperintendensekhez:

„A vallás és közoktatási m. kir. minisztertől.“

„Szent István első királyunk ünnepének megtartása tárgyában, az 1831 és 1842. évi legfelsőbb rendeletek akként intézkedtek, hogy ezen ünnep mint norma-nap, minden vallásfelekezet által megtartandó és megünneplendő.“

„Az 1868. évi 53. t. cikk 19. §-a szerént azonban, a norma-napok jelentősége és megünneplése változást szenvedén, a magyar k. belügyminiszter ur folyó 1878. évi január hó 15-dikén 3969 eln. sz. a. kelt rendelete értelmében, — tekintve azt, hogy Szent István napja, reánk Magyarokra nézve, az egyházi ünnepen felyül, még kiválóan nemzeti ünnep is: ott is, hol ez eddig szokásban nem vólt: ha a lakosság vagy a hatóság kívánja, az illető lelkész köteles isteni tiszteletet tartani; miről (Főtiszteletüségedet, Nagyságodat stb.) egyházmegyéje lelkészeinek további utasítása végett van szerencsém értesíteni.“

Fogadja — — — — kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1878. február hó 8-án.

Trefort.

Eddig van, a kivált korunkban sok tekintetben érdekes és nagyon jellemző miniszteri rendelet.

Tudjuk, hogy az István király ünnepe ügyének, hazánkban, épen a protestánsokra nézve is multja van. Azt azonban ne véljük, hogy a multakat tudni, anyit tesz, mint mindent tudni, s a jelenben követendő helyes irányzatot már ez által tüstént megtalálni. Emberek vóltak őseink is; sokszor ingadozhattak, tévedhettek és hibázhattak ők is. Az a protestáns sziv pedig, amelybe a vallás és egyház ügyeinek válságos pontjaín, csak akkor száll bátorság, ha a levéltárak poros aktaiban óhajtott adatot találhat, — egyáltalában nincs helyén.

Mindemellet is, ne tartsuk merőben feleslegesnek, megtekinteni egy pár percre az említett ügy multjának egy részét, felemlíteni nevezetesen, hogy vajjon a miniszter ur által

idézett felsőbb rendeletekre, annak idejében, mit válaszoltak a tiszántuli egyházkerület képviselő és kormányzó férfiai.

A mi adataink nem épen úgy mutatják ez ügy multját, mint a tisztelt miniszter uréi. A tiszántuli ref. egyházkerületnek már 1827. apr. 28 diki közgyűlésében, legelőször is, a legujabban érkezett legfelsőbb rendeletek tárgyaltatván, a jegyzőkönyv 119. számának 5-dik pontja szóról szóra így szól: „De dato 2-a Januarii 1827. 57-dik szám alatt. Mivel ő cs. k. Felsége tudni kívánja azt, hogy megtartják-e a helvétziai vallástételt követők Szent István első magyar király innepét, és összegyűlvén a templomokban, tesznek-e azon napon, annak Magyarországra nézve valósággal sok és nagy érdemeiről háládatos említést? megszűnnek-e azon a napon minden közönséges munkától? vagy más és különösen mi csoda móddal szentelik azt a solemnis napot, amely Ő Felségének nyilvánosságos resolútiója által az egész országtól megtartandó normális nappá tevődött: ennélfogva meghagyódik ezen konzisztoriumnak, hogy ebben a dologban a tudósítást a felsőbb helyekre felküldeni el ne mulassa.“

Ekkor az ügy a general konventre utasított, de úgy látszik nem lett semmi eredménye, mert az említett egyházkerület 1829. april. 25. közgyűlésének jegyzőkönyve, a 40-dik szám alatt szóról szóra ezt tartja:

„Felolvastattak a N. M. M. K. H. T. (nagyméltóságú magyar királyi helytartó) tanácsnak, két rendbeli, de ugyanazon egy tárgyat illető kegyes parancsolatai, melyek közül az egyik Budán, oktob. 14. 1828. 27,294-dik szám alatt, a másik pedig folyó esztendei mártzius 23-dikán a 7398-dik szám alatt költ. Mindkettőben, megújítva arra intetik ezen Szuperintendentzia, hogy a már 1827-ben, január 2. 57. sz. a. parancsolt, de mindedig elmaradt jelentést, haladék nélkül tegye meg az eránt, hogy miképen tartatik meg a helyv. vallástételt követők által a Szent István király innepé? “

„Iratassék meg alázatos tisztelettel, hogy megnevezett innep, a mi felekezetünk tagjai által semmiképen nem innepeltetik, nem is innepeltethetik; mivel a mi

vallásunknak a helvetica confessióban előadott principiumával, minden eféle innepek megtartása ellenkezik, amely oknál fogva, fel is óldoztattunk az alól az 1791. XXVI. törvény-cikkely által.“

A helytartó tanács, rendkívül fontosnak tarthatta ez ügyet, mert 1829. máj. 26. 14,014. sz. a. ismét sürgeti a válasz felküldését, hogy az ügynek Ő Felsége eleibe terjesztése már tovább ne haladjon. Erre a végzés 1829. aug. 9. 75. sz. a. csak az, hogy fel van már küldve a válasz, eddig is csak a konvent miatt haladt az. — Meg kell jegyeznünk, hogy 1828. mártzius 23—25. napjain csakugyan tartatott egy general konvent Pesten, s nagyon jellemző, hogy ez, nem tudott, nem akart, vagy nem mert a fenforgott, valóban közös ügyhöz, még csak egy ígét is szólani, s hogy későbben is, szólott-e a konvent ez ügyben valamit, arra eddigi tudomásom szerint inkább nemmel, mint igennel felelhetek. Bármiként legyen azonban ez a dolog, anyi minden kétségen túl van, hogy a nevezett egyházkerületnek 1832-dik évi augusztusi gyűléséből a jegyzőkönyv 95-dik száma így szól:

„Olvastatott a N. M. M. K. H. T. Tanácsnak Budán mult esztendő október 5. 25,853. szám alatt költ s következő foglalatú kegyes intéző levele:

„A Szent István király innepének az ágostai és helvétziai vallástételt követő evangélikusok által miképen leendő megtartására nézve, Ő Felsége azt méltóztatott kegyelmesen válaszolni, hogy ezen innep napon, mint a mely a hazában törvényesen megállapított innepek egyikét teszi, minden felekezetűiek köteleztetnek eltávoztatni az olyan külső munkákat, melyeknek folytatása az innep napokon törvényesen meg van tiltva; egyébiránt magoknak az evangélikusoknak tetszésekre hagyatván, ha akarják-e és minemű vallásos szertartással akarják, azt templomaikban innepelni? Mely legfelsőbb királyi válasz, ezen szuperintendentziának sinórmértékül és szoros megtartás végett ezennel tudtára adatik:“

„Ezen kegyelmes királyi parancsolat, mely az innepekre

nézve vallásbeli s hazai törvényeinkben gyökerezett szabadságunkat teljes épségben hagyja, jobbágyi háládatos tisztelettel vétetvén, egyházi vidékeinknek kiadatni s általok közhirré tétetni rendeltetik, hogy ennek tartalma szerént, a fent nevezett innep napon, teljesíttessék ekklézsiáink és hitsorsosaink által az, ami az 1791. 26. törvénycikkely 17-dik pontjában előnkbe szabott.“

Nem tartom feleslegesnek szóról szóra ide igtatni és pedig az eredetiből, magát az említett legfelsőbb királyi rendeletet is:

„Sacratissimae Caesareo Regiae et Apostolicae Majestatis Consilii Regii Lottlis (locumtenentialis) hungarici nomine, Superintendentiae helveticae confessionis transthybiscanae intimandum.

„25,853. Sua Majestas Sacratissima circa festum Sancti Stephani Regis, per Augustanae et Helveticae confessionis regnicolas, qualiter observandum clementer resolvere dignata est: Festo Sancti Stephani protoregis, normalibus Regni festis adnumerato, per omnes quaecumque religionem profitentes, hoc die in foro externo ab omnibus, quae festis diebus fieri per legem vetita sunt, abstinendum; caeterum arbitrio Evangelicae Confessionis addictorum relinquendum esse: an, et quo Religionis cultu memoriam divi primi Hungariae Regis in sacris ipsorum Aedibus celebraturi sint?

„Quam altissimam Resolutionem, — Regium isthoc locumtenentiale Consilium Superintendentiae huic pro cynosura et stricto observamine praesentibus intimandam habet.“

Comes Fidelis Pálfy

„Ex Consilio Regio Lottli Hungarico,
Budae, die 5. octob. 831. celebrato

Franciscus Eötvös.“

Kétségen kívül ez lesz azon 1831-dik évi legfelsőbb rendelet, amelyet a miniszter ur rendelete említ. Az 1842-dik évinek, amelyre szinte hivatkozik, levéltárunkban semmi nyo-

mát nem vettem észre, s nem is gondolom, hogy az, a protestánsokat is érdeklő lehetne, mert az 1831-dik évi, véglegesen befejezőleg szól a protestánsokhoz ez ügyben.

Az 1848-t követett szomorú időkben, arra gyakorta vőlt eset, hogy az abszolút kormány hatóságai, tisztviselői és csendőrei, a római katolikusok ünnepein a boltok bezárását, a piaci árulást, a lármával járó munkát stb. a protestánsoknak is megtiltották; de annak, hogy a Szent István ünnepének, sőt bármely más római katolikus ünnepnek templomi vagy bármiféle isteni tisztelettel való megtartását, a protestáns lelkesektől, akár maga közvetlenül, akár a lakosság vagy hatóságok által az abszolút kormány valaha követelte vagy kívánta vólna, — ennek mondom, ama szomorú korszakban még csak árnyéka sem látható.

Jött végre az 1868-dik évi LIII-dik törvénycikk, amelynek 19. §-a ezt mondja a többek közt: „Egyik vallásfelekezetnek tagjai sem kötelezhetők arra, hogy más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásait és ünnepeit megtartsák, vagy hogy ezen napokon bármilyen munkától is tartózkodjanak.“

Ezekben állanak az ügy multjának reánk protestánsokra nézve főbb mozzanatai. Érdekes lesz még megemlítenünk, hogy a Szent István király napja, amelyet mint r. kath. közünnepet, már Sz. László Dekretuma I-ső könyvének 38—39. fejezetei felemlitene, miként lett országos norma ünneppé. Azt mondja Lonovics (Egyházi Archaeologia. I. 306—307.) hogy „Kulcsár István, az általa szerkesztett Hazai s külföldi tudósításokban, ha nem csalatkozunk 1819-ben, a budai Szent István napi processióról azon megjegyzést tévén, hogy azon a pesti s budai lakosok szokás szerént nagy számmal megjelentek, hiányoztak azonban annál, épen ama kiváltságos osztályok, melyek Szent István király emlékezetének, a töle nyert kedvezmények s jogoknál fogva legtöbb hála s kegyelettel tartoznak. Innen alkalmat vön az akkori széküresség ideje alatt, az esztergomi kerület helynöke Kovalik János c. püspök és kanonok, a m. k. h. tanács utján sürgetni, miszerént azontul, az e napi ünnepé-

lyen, Budán a két testvérvárosban létezett királyi hatóságok is megjelenni köteleztessenek. I. Ferenc császár s király, nemcsak azt, mi kéretett, hanem azt is elrendelte, miszerént e nap mint országos norma ünnep ülessék meg, egyszersmind pedig a protestánsokra nézve (Int. 1831. okt. 5.) kijelenté, hogy tetszésökre hagyatik „an et quo religionis cultu memoriam divi protoregis in sacris suis aedibus celebraturi sint.“ Mindemellett is, e legfelsőbb rendeletből, mintha a protestánsok jogait sértené, Borsod vármegye országos gravament csinált.“ — Megjegyzem, hogy a róm. kath. írók pl. Konek szerént, (Egyházjog. 661.) „a főünnepék zárt vagy szünnapoknak (Normanapok) tekintetnek, amidön a közvigalmak, táncmultságok, nyilvános zene, színházi előadások és egyéb az ünnep méltóságával össze nem egyeztethető világi szórakozások iránt fenálló megszorító rendszabályok külsőleg szigoruan megtartandók.“

Visszatérve már magára a fentközlött miniszteri rendeletre, amely most, a dolog természeténél fogva legfőbb előtünk, fájdalom! azt reánk magyar protestánsokra nézve, minden tekintetben rendkívül sérelmesnek, mélyen lealázónak kell tartanunk. Messze vezetne, ha e sérelmet tüzetesen rajzolni akarnók; mert ugy vagyunk ezzel, mint a test organismusának központját megtámadó fájdalommal; nem lehet azt mondani, hogy csak itt vagy amott fáj, mert fáj az egész test tetőtől talpig mindenütt. Elégedjünk meg tehát, csak a következő rövid, emlékeztető jellemzésekkel.

Sérti ama miniszteri rendelet az evangyéliomhoz hú keresztény embernek lelkiösmeret szabadságát, mely az ő egész vallásos életének központját alkotja. Az isteni tisztelet oly komoly, fönséges, magasztos és szabad valami, hogy annak ez vagy amaz módjára, sőt általában arra magára külső tekintélylyel, rendelettel kényszeríteni az okos lelkeket a legiszonyubb képtelenségek és lealázások egyike a világon. De a magyar protestáns ember nem is hagyta lelkét megaláztatni hajdan, még a legnagyobb elnyommattatás s üldöztetés idején sem. A rettenetes várfogság nyomoraiban és kemény munkái-

ban elalélt, kimerült magyar protestans gályarab papok földig veretni, összetöretni engedték inkább magukat, mintsem hogy az érdemes római katolikus papok s mások parancsa szerint, csak egyszerűen is jelen legyenek a miséken. Szegény egyszerű magyar református mester emberek Szathmáron és másutt, huzamos fogságot szenvedtek inkább, mintsem hogy a felsőbb rendeletek parancsára a római katolikus isteni tiszteleteken megjelenjenek. Testökben kint láttak s e világ szerint megaláztattak, de lelkökben szabadok nemesek és sérthetetlenek valának.

Sérti ama rendelet magát az Istennek szent felségét is, amelyben azt teszi fel, hogy az élő igaz Isten előtt kedves lehetne a nem őszinte, nem igaz és nem szabad, hanem külsőleg parancsolt, rabszolgai gépies tisztelet.

Sérti mindazon pozitív kötésekét és alaptörvényeket, amelyek a magyar protestansok számára a lelkiösmeret szabadságát biztosítják; de sérti különösen az 1791. XXVI. t. c. 17. §-át s az 1868. LIII. t. c. fentindézett 19. §-át, mert ezek a protestansokat a római katolikus ünnepeknek bárminemű megülesétől egyenesen felmentik.

Gyökerében sérti általában az alkotmányos életet, amelyben létező, világos pozitív törvényeket, pusztá rendeletileg hatályon kívül helyezni merészel. Ez azt teszi, hogy a magyar hazában nem állunk többé törvény védelme alatt.

Sérti a magyar királyi felséget, mert egy miniszter, oly hatalmat ragadott magához, melyet a koronás magyar király még ez előtt ötven esztendővel sem igényelt s ma sem igényelhet magának. Ime Ferenc király 1827-ben, először csak tudakozódik az ügyben, s midön a magyar protestánsok, bizonyosan nem csak tiszántulról, hanem másunnan is tudtára adják, hogy ök Szent István király ünnepét semmiképen meg nem ülhetik, nem parancsol, nem rendelkezik, a tényleges ünneplés és isteni tisztelet ügyében, hanem egyenesen magoknak a protestansoknak szabad tetszésére arbitriumára hagyja, hogy tartsanak-e avagy ne, isteni tiszteletet, és ha igen, melyet. Az alkotmányos magyar király sohasem vett

magának a protestans egyházzal szemben jogot in sacra; s im a miniszter, aki egy személyben franciskánus konfrater is, se kérd se hall, se törvényt, se királyi szót, se Istent se embert nem tekint, hanem egyenesen templomaink belsejébe rohan, s a legszabadabb és legszentebb ügyben, az isteni tisztelet ügyében nyilván rendelkezni merészel. — Hogy egykor Borsod vármegye miért tartotta sérelmesnek ama sokszor idézett, valóban kiméletes királyi rendeletet, azt nem tudom; de úgy gondolom hogy főleg talán azért, mert az egész ügy lényegét a békekötések és sarkalatos törvények által már eldöntöttnek, szabályozottnak tartván, a királyi rendeletekkel való bármilyen irányú intézkedésnek semmi helyét és jogosultságát nem látta. De hát most mit mondanának Borsod megye rendei, Palócy László és társai, ha feltámadnának?

Sérti, sőt merőben forradalmi felforgatással fenyegeti ama rendelet egyházunkban a benső társadalmi rendet is. Szóról szóra azt mondja hogy: „ha a lakosság vagy a hatóság kívánja, az illető lelkész köteles isteni tiszteletet tartani.“ Tehát már nemcsak a polgári, hanem az egyházi törvényeket is merőben mellőzi; megfoszt bennünket protestáns lekipásztorokat azok védelmétől is, s úgy tekint mint oly jog és meggyőződés nélküli rabszolgákat, akik legfontosabb hivatalos teendőnkre nézve, a lakosság vagy a polgári hatóság egyszerű kívánatának egyházi törvényeink ellenére, vakon engedelmeskedni tartozunk. Ez aztán másként röviden oda megy ki, hogy mi, a szerzetes miniszter szolgálói vagyunk, mert hiszen, hogy ha ő megrendeli, tehát azok a politikai hatóságok bizonyosan kívánni fogják az ünnep megtartását.

Az egész dolgon nagyon keveset, vagy éppen semmit sem változtat az, hogy Szent István napja, mint a miniszter ur írja „reánk magyarokra nézve, az egyházi ünnepen felel, még kiválóan nemzeti ünnep is.“ Mellőzve azt, hogy ezen pont szerént, a miniszter ur előtt, csak a római katolikusok a magyarok, csupán azt jegyezzük meg, hogy mint nemzeti ünnep vólt felmutatva és kínálva az a nap

1827-ben is a legfelsőbb rendeletek által, mint ilyet utasították azt vissza a protestánsok, s mint ilyennek is megtartási kötelezettsége alól mentette fel őket az 1831-dik évi királyi rendelet. Egyébiránt, bármi esetben is, hol vette a miniszter ur azt a jogot, hogy hirünk, tudtunk és beleegyezésünk nélkül, nekünk templomi isteni tisztelettel megtartandó nemzeti ünnepet dekretáljon?? Nem hozzuk kétségbe, hogy ilyet rendelni, kellő alapokon, s bizonyos határok között lenne joga az országgyűlésnek; de arra teljességgel nem lenne joga, hogy az ily ünnepet, a protestánsokra s általában a nem római katolikusokra nézve is valamely emberi egyénnek s épen egy római kathólikus szentnek nevéhez, emlékéhez és ünnepeéhez kösse. De nem csak jogtalanság, hanem esetlenség és tapintatlanság is lenne ez, oly országban mint a miénk, ahol nagy számmal vannak nem eltűrt, hanem a legszentebb kötések és törvények alapján, államjogilag biztosított hitfelekezetekhez tartozó egyének. Aztán kérem, még azt is szeretnék tudni az értelmes protestánsok, hogy az elfogulatlan történelmi kritika előtt miként áll annak az I. István királynak a történelmi értéke? Hogy esik, hogy ezen király politikai érdemeinek s emlékezetének országos nemzeti ünneplés tárgyává tétele, több századok hosszú folyamán keresztül eszébe nem jutott senkinek, hanem csak 1819 táján kezdett az legelőször felmerülni? Már maga ez nagyon különös! Ha a Kulcsár fentebbi nézetére nem helyezünk is valami rendkívüli nagy sujjt, azt mindenesetre bizvást állithatjuk, hogy ama nagy nevű királyra vonatkozó történelmi források nagy része, kevés valódi hitellel bíró jámbor papi költemény. Nem ilyen, csak viszonylagos és kétes értékű történelmi névhez vagy tényhez, hanem egy valóban egyetemes értékű s kétségtelen valódi becsesl bíró eszméhez, igazsághoz kellene kötni a nemzeti ünnepet; oly formán, mint a helvétáknál van, az egész szövetségre nézve kötelező Dank- Buss und Bettag, melyet a római katolikusok is megtartanak. Valóban a magyar-nemzetnek sőt általában Magyarország lakóinak az állami s polgári életre tekintve is sok okuk van arra, hogy

Istennek h á l á k a t adjanak, még t ö b b arra, hogy őszinte ünnepélyes b ü n b á n a t o t tartsanak, leg t ö b b pedig arra, hogy a hiányzó jókért esedezzenek. A Szent István féle ünnepek és processiók nélkül, a honpolgároknak igen nagy része épen úgy ellehet, mint Szűz Mária nélkül, akinek mint Magyarország védasszonyának, — Patrona Hungariae — ünnepei hihetően egész koszorúval következni fognának, ha most Szent István napját elfogadnók.

Meg kell jegyezmem, hogy azon belügyminiszteri rendeletet, amelyet Trefort Ó Exa említ, egyáltalában nem ösmerem; de azt hiszem, hogy az, csupán börtök bezárásáról, zajos munkákról s más efélékről szól, s a templomok küszöbét át nem lépi. Tisza Kálmán felől fel nem tehetem, hogy saját hitfelei ellen sértő és támadó fegyvert emelt volna.

Nagyon különös időket élünk tisztelt Olvasó! oly időket, amelyeknek jeleire nagy szükség erősen figyelünk. Alig mult el a pápa halála feletti állami hivatalos gyász, jö a Szent István napjának, mint állítólag nemzeti ünnepnek, reánk is kötelező megtartásáról a rendelet, és pedig jö egy időtájban azon hirrel, hogy a miniszterium az eddig többek által államiaknak s így semmi hitfelekezeti jellemmel nem bírónak tartott országos tanintézeteket, egyenesen és tényleg római kathólikusoknak nyilvánította.

Mindezeket sok tekintetben, az Isten méltó és igaz büntetésének is tarthatjuk felettünk. Hűtlenekké lettünk vallásunkhoz s egyházi és iskolai törvényes szabadságunkhoz. Ah pengetjük mi ezeket, mint léha szavakat ajjkainkon igen gyakran és szépen, de ott, ahol emberül meg kellene állani érettök, elfogyatkozunk . . . . Jobb is lenne talán nekünk az autonomiát, minden rokon fogalmaival együtt egyszerűen kihagyni jegyzőkönyveinkből, miként a s z ű z e s s é g e t k i t ö r l t ű k é n e k e s k ö n y v ű n k b ű l . . . . Népiskolai autonomiánk már nincs többé! Aki azt gondolja hogy van, nem ért a dologhoz. Hát diplomainkat, de különösen isteni tiszteletünk egyszerű, de nemes, szép, szűzies formáit, hányszor kevertük öszve azokhoz épen nem illő, sőt vallásunk elveivel

is ellenkező ceremóniákkal! Hányszor használtuk egyenesen magát a köz isteni tisztelet nem vallásos, nem egyházi tárgyú ünnepélyekre! Megünnepeltetett nálunk és pedig templomban, a köz isteni tisztelet alakjában, könyörgéssel az Ozmán basa vélt halála is! Ah ez a köz isteni tisztelet s annak legkomolyabb, legfelségesebb része a könyörgés, sokszor lett nálunk csak olyanná, mint a szinpadi deklamáció és a toaszt, vagy oly ürességgé, mint midőn egymásnak ezt mondjuk: alásszolgája!

Valóban egy percig sem kell tehát rajta csudálkozni, ha a miniszter úgy gondolta, hogy mi, mostani magyar reformátusok, távolról sem birunk többé vallásunk ügyében azon öntudattal és jellemmel, amelylyel apáink, még csak nem régen is birtak, — s ennélfogva egyszerűen megrendelte, hogy a Szent István ünnepét megtartani kötelesek vagyunk.

Azonban, ha vannak még, aminthogy minden bizonynyal számosan vannak, a magyar protestans lelkészek között oly férfiak, akik „az evangyéliomi tudomány“ és az isteni tisztelet „tisztaságának fentartására“ buzgón és hiven törekeshetnek, és akiknek palástja avult bár és kopott, még sem forog együtt a politikai és másféle divat szellőivel, — azok, az apostolok és reformátorok intése és példája szerént, inkább Istennek engednek mint az embereknek, s ha bármiféle emberi hatalom, tekintély s hatóság, valami olyat rendelne vagy parancsolna, amelyre lelkők ismerete azt mondaná, hogy az, vallásunk elveivel, érdekeivel és szabadságával ellenkezik, az olyannak végrehajtásában, magokat eszközül felhasználtatni, soha és semmi szin alatt nem engedik.

Debrecen, 1878. Mártzius 25.

Révész Imre.

KÜLÖNFÉLÉK.

Bizottsági vélemény az alkotmányozó zsinat tárgyában.

Alóírtak a n. t. egyházmegyei tanács idei 1. szám alatt kelt határozata szerint a végre levén kiküldve, hogy a mult 1877-dik évi egyházkerületi közgyűlés 44. j. könyvi szám alatt álló határozatára hivatkozó, s ugyancsak mult évi 898. szám alatt kelt igazgató tanácsi leirat következtében készitenénk vélemény javaslatot a magyar reformált egyetemes zsinat tárgyában: kötelességünket a következőkben teljesítettük.

Bizottságunk szem előtt tartva egyfelől azt, hogy a szóban forgó zsinat már az indítványozó tiszántúli egyház-kerület által egyenesen alkotmányozó, tehát egyház-alkotmányt készítő zsinat gyanánt volt kezdeményezve; másfelől pedig, hogy az ugyan e tárgyban mult 1877-dik év nov. 15, 16 és 17-dik napjain Budapesten ülésezett convent a zsinati előmunkálatok készítése céljából kiküldött 18-as bizottságától az egybehivandó zsinat helyét, idejét, tagjainak számát, a választás módját és a tanácskozás ügyrendét illető javaslaton kívül első sorban az egyházalkotmányról, aztán a kánonokról és fegyelmi eljárásról kíván kellő indokolással ellátott törvényjavaslatot: a maga, illetőleg egyházmegyénk részéről ez uttal csakis két tárgyra vonatkozólag tartja szükségesnek a véleménynyilvánítást, s e két tárgy egyike az alkotmányozó zsinatot alkotandó tagok létszáma, a másik pedig az egyházalkotmány.

A mi illeti ezek közül az első tárgyat, bizottságunk véleménye a következő:

I. Az alkotmányozó zsinat tagjairól.

Égető szüksége lévén a két millió lelket számláló magyar reformált egyháznak az egységes szervezetre, elfogadhatónak véleményezzük a tiszántúli egyházkerület konventi képviselőinek e tárgyra vonatkozó véleményét, mely szerint az összüendő zsinat tagjainak száma 150-nél több, 100-nál kevesebb ne legyen.

E szerint a dunamelléki egyházkerületből	18
a dunántuliból	18
a tiszáninneniből	18
a tiszántuliból	42
az erdélyiből	24
<u>Összesen:</u>	120

Ezekhez járulna az öt főkurátor és 5 superintendens.

De már a fennidézett véleményben az iskola-ügy képviselésére számított öt tanárt nem tartjuk kielégítőnek, az iskolaügy fontosságához arányosítva. Ezért fő- közép és népiskoláink érdekében mindenik egyházkerületből- s mind a háromféle tanintézet után legalább is egy-egy, tehát 15 iskolai szakember képviselőt véleményezünk. S ekkor az alkotmányozó zsinat állani fogna 145 tagból.

Bizottságunknak az egyházalkotmányra vonatkozó nézetei az alábbi pontokban vannak összefoglalva.

II. Az egyházalkotmányról.

1) A magyar protestáns egyháznak nemcsak tüzetesen egyházi, hanem tüzetesen iskolai céljai is lévén, e kétféle de egymás támogatásáért kapcsolatban tartandó célok az alkotmány készítésénél az eddigi gyakorlatnál különben szem előtt tartandók.

2) Minden rokonságuk mellett is különbözőbb lévén az egyházi és iskolai célok, s mindenik cél érdekében más meg más tényezők működvén: e tényező elemek az alkotmány törvényben megjelölendők, pl. mint egyházi és egyház társadalmi, iskolai és iskolatársadalmi egyének.

3) Az egyházi célok érdekében működő szakemberek t. i. a lelkészek, és az ugyanazon célok érdekében társult családfők, illetőleg családok, mint érdektársak, teszik az egyház társadalmát.

Az iskolai vagy nevelési célok érdekében működő tanítók, tanárok, mint szakemberek s a velök e célra társult családfők, illetőleg családok, mint érdektársak, teszik az iskolai társadalmat.

Mindkét társadalomban tehát két-két elem szerepel t. i. a szakemberek és érdek társak eleme.

4) Az alkotmány törvényben a lehetőségig minden társadalmi fokozaton elkell különíteni a képviselői, közigazgatási és törvénytevő, vagy igazság szolgáltatási hatóságokat.

5) A fennebb megjelölt négy társadalmi elem, u. m. az egyházi és egyház-társadalmi, iskolai és iskolatársadalmi, elemek minden társadalmi fokozaton képviselhetendők, illetőleg egyensúlyban tartandók.

6) Legelső társadalmi fokozat a község, mely elvileg egyházközség és iskola-község; második a megye t. i. egyházmegye és iskolamegye; harmadik a kerület, mely szintén egyházkerület és iskolakerület; negyedik az egyetem, t. i. az egyház-egyetem és iskola-egyetem.

7) Legelső közigazgatási hatóság az egyházközségi tanács, vagy presbyterium, mely mellett párhuzamosan áll az iskolaszéknek nevezett kebli iskolatanács.

Második az egyházmegyei igazgató tanács, mely a lehetőségig egyházi, iskolai, jog- és vagyoniügyi szakosztályokra különítendő.

Mindenesetre az eddigi gyakorlattól eltérőleg az iskolaügy vezetésére szakember állítandó.

Harmadik fokon áll az egyházkerületi igazgató tanács, a mely mindenesetre szakosztályokra oszlik a fennebb jelölt három munkakör szerint.

Legfelsőbb közigazgatási hatóság a konvent, vagy bármi néven nevezendő igazgató tanács, amelyben ismét, a már jelölt szakosztályoknak meg kellene lenni.

Megjegyezzük, hogy a három felsőbb fokozaton az igazgató tanácsok mellé külön egyházi és iskolai állandó bizottságok rendszeresítését tartjuk szükségesnek, még pedig a dolog természete szerint szakemberekből és érdek társakból alakítva.

8) A községi fokozaton nincs törvényszék. A megye, kerület és egyetem mindenike kapja meg a maga törvényszékét, még pedig a fennebb megjelölt négy elemekből alakítottan.

9) Az elnökségre vonatkozólag megjegyezzük, hogy akár egy, akár kettő lesz, de az elnöknek szakképzettnek, mindig helyttállónak és felelősségre szoríthatónak kell lenni.

Záradékul megjegyzi bizottságunk, hogy az egyházi kánonok kérdéséhez azért nem kíván ezuttal szólani, mert a sok tárgy közül azt sem tudja, melyikről kellene előbb törvény javaslatot készíteni.

A fegyelmi eljárás kérdését pedig maga részéről azért tartja ezuttal mellőzendőnek, mert az egyház-alkotmány létesülése előtt azt sem tartja megállapíthatónak: micsoda hatósággal hozza kapcsolatba a fegyelmi bíróságot.

Kelt Székely Udvarhelyen, 1878. február 21-dikén.

A fennebbi véleményt az udvarhelyi reformált egyházmegye idei február 25-dikén. Székely Kereszturon tartott rendkívüli egyházmegyei közgyűlésén egyező akarattal magáévá tette, s fölterjesztését elhatározta.

Közli Szakács Mózes.

Néhány szó a zsinati előmunkálatok ügyéről.

Én is szívesen közlém a fentebbi véleményt, miután az hozzám is egyenesen beküldetett. Nem értek azonban vele minden tekintetben egyet. Szabad legyen fulólag némi kis észrevételt tenni. Különösen nem tartom helyesnek az iskolaügy-nek az egyháziaktól való nagy elkülönbését, a tanítóknak és tanároknak az egyház és annak hatóságai

kebelében, mintegy külön kásztá alakíttatását. A protestáns pap az egyház lényeges életfeltételeinek, az igének és a sákramentomoknak sáfára, ő a per eminentiam egyházi tisztviselő, de azért mégsem ugyan azokon a gyűléseken, mint a papi karnak vagy éppen rendnek, hanem mint magának az egyháznak választott képviselője. Ha ilyenekül, az iskola hátramaradása nélkül, bevásáztatnak a tanító és tanár urak is, semmi kifogásunk nincs ellene; de azon már tud vagyunk, hogy valamely kaszt vagy osztály, már mint ilyen, a törvényhozó s más gyűléseken elkülönözve képviselve legyen. Mit mondanának ma a szabad államokban pl. az ily okoskodásra: minthogy az államnak egyenesen célja és kötelessége a törvényeknek nem csak megalkotása, hanem végrehajtása és fentartása is: ennél fogva a bírák és rendőrök már mint ilyenek számára, a törvényhozó testületben külön, osztályszerű képviseltetést követelünk? Ugyanilyen alapon nem követelhetnék-e ezt az ügyvédek, orvosok, földmívelők, mesteremberek, kereskedők, katonák stb. stb. Lelkünkben óhajtuk hogy a tanító és tanár urak mind az egyház, mind általában a társadalom kebelében a lehető legtisztesebb állást foglalják el, ha ugyan még el nem foglalták volna. Ehez azonban nem szükség az, hogy éppen az alkotmányozó törvényhozásnál is külön osztályként képviseltessenek. Nem fog ott szó lenni különben sem oly dolgokról, amelyek a tanítók és tanárok sajátlagos szakügyeinek mondhatók. Ott vólnának a tanítói és tanári értekezletek, egyletek, vagy a helvéták példája szerint éppen a Schulsynoden, az iskolai zsinatok is. Vajha az effélék virágoznának éppen nálunk magyar reformátusoknál is! Arra, hogy az egyházi törvényhozó s más gyűléseken, a tanítók oly módon lennének képviselve, mint a fentebbi vélemény kívánja, sehol az egész protestáns külföldről példát nem ösmerek. Aztán különben is, valamint általában a társadalom, ugy különösen az egyház kebelében, az iskola s főleg saját felekezeti iskoláink, éppen nem független, öncélú valamik, hanem ezek az egyház céljához. Mint ilyenek szerepelhetnek hát azok, az egyház szervezetében is. Hogy a hatóságokban, valóban szükséges pontokon külön iskolai bizottságok és előadók legyenek, helyesnek tartjuk; de a tuzástól itt is óvakodni kell. Az érekségek és szakemberek féle osztályozás pedig, a mi egyházi és iskolai életünk mezejéről bátran elmaradhat.

Sohasem voltam, most sem vagyok barátja a protestáns egyházi és iskolai élet mezején s éppen a hatóságok szervezetére nézve is, azoknak a szigoru szakszaktálynak s általában a szakérdekek tulfeszítésének. No az igaz, hogy ácsra vagy kovácsra nem bizhatjuk a nők báli ruháinak elkészítését, sem a kőmivesre a gyógyszerészetet stb. Ámde a mi egyházi s iskolai törvényhozásunk s kormányzatunk mezején, nincsenek eféle nagy szakai eltérések; s mégis mintegy

erővel létrehozni ezeket, inkább ártana mint használna a protestáns egyházi közszabadságnak s a közügyek iránti élő érdekeltségnek. Arra pl. hogy a protestáns egyházi öntudat és lelki szabadság, gyökerében megtapodtassék, nem kell egyéb, mint kimondani s keresztül-vinni azt, hogy a vallástudományhoz csak egyedül a pap ért, az iskolaügyhöz pedig csak a tanító! Sőtinkább, minden intézményeink által épen az ellenkezőre kell nekünk törekednünk, t. i. arra, hogy az egyetemes papság ne csak pusztá szó legyen közöttünk. — De hánszor lehet sőt vólt s van is reá bármely tárgyak mezején is eset, hogy a jó akaratú értelmes embert, aki valami megjegyzést akar tenni, egyszerűen leültetik ezzel: „azt, a s z a k e m b e r e k már megvitatták.“ Péter elterjeszti én felőlem, hogy a világon olyan jogi szakember nincs mint én; én pedig Péterről azt demonstrálom, hogy ő most a kornak legnagyobb theologusa; mindketten aztán Jancsi barátunkról azt hirleljük el, hogy hozzá fogható paedagog nem találtatik. Így aztán hárman, szép harmóniával boldogítjuk a hazát s egyházat! Hánszor van, hogy a kollaudáló szakemberek, nem veszik észre a kiáltó hibát ott, ahol azt, egy értelmes gyermek is meglátná! A hirhedt szakértelemnél sokszor több az egyszerű józan ész és a becsületes jellem!

Már nem csak a fentebb közlött véleményből, hanem más fontos jelenségekből sőt épen a konventi jegyzőkönyv egyik pontjából is, látja az ember, hogy egyik félreértés a másikat szüli. — A konventen felmerült egyik indítvány szerint „t ö r v é n y j a v a s l a t a l a k j á b a n, kellő indokolással javaslat kívántatik“ :

1-ször, az egyház-szervezetéről, alulról felülre; . . .

2-or, a magyar protestáns egyház kánonairól; (de hát miért nem: „a magyar reformált egyház kánonai helyett?)

3-or, a fegyelmi eljárásról. “ Azt hiszem, hogy különösen a kánonokról szóló 2-dik pont, amely nagyon könnyen vezethet tépelődésre és félreértésre, azért ment a fenebbi alakban az indítványba, mert a mi konventünkön, fel lön mutatva, és pedig mintegy vezérlő és utmutató gyanánt, az ágostai hitvallásu testvéreink részéről 1870-ben kiadott s általam is már többször emlegetett zsinati előmunkálatok gyűjteménye. Ezen munkálatok között már, ott vannak a többek közt, az alkotmány, perrendtartás stb. mellett: „Az evang. egyház bel- életére és a lelkészi hivatalra vonatkozó k á n o n i j a v a s l a t o k“; — ott vannak továbbá: „Kánonok a házassági ügyben.“ Azt azonban a konventen nem jegyzette meg senki, (mert nem is lehet minden szóra felpattanni és új vitát kezdeni,) hogy ezen munkálatok, épen egyes részeiknek össze nem függése miatt is, magok közt az evangélikusok közt már jóformán elítéltettek és pedig csakhamar világra jövetelök után. Valóban nincs is azon munkálatoknak sem egész halmazában, sem egyes részeiben valami türhető

öszvefüggés s átható egységes logikai rend. Ámde nálunk nem is mondtotta azt, sem maga az igen tisztelt indítványozó, sem a konvent, hogy a készítendő munkálatokban, vagyis törvényjavaslatokban, amaz indítvány formuláját, sorrendét, szavait, betűit kell követni, sőt maga a konventi végzés egészen szabad utat és kezet hagy a működő bizottság számára. Azon kellene tehát igyekeznünk, hogy eltekintve amaz előmunkálattól, az általunk készítendő egész törvényjavaslat, szerves egészet képezzen s világos logikai egybefüggés legyen, mind a főbb, mind az alrészek között. — Talán egészen mellékes és csekély dolog ugyan, de reám mégis kellemetlenül hat, hogy a mi tervezőink folyvást emlegetnek alkotandó kánonokat is. De hát kérem, miért nem már általában és egyszerűen törvényeket? Mi szükség ahoz az épen nem protestans jellemű és eredetű szóhoz még ezentul is ragaszkodni? Csekély tudomásom szerint nincs már eset a külföldi reformátusoknál sem arra, hogy kánonokat alkotnának és emlegetnének, hanem alkot és emleget mindegyik a maga nyelvén törvényeket és szabályokat. Miután pedig az országos zsinat, az egyház saját belügyeire nézve, nálunk is kiválóan törvényhozó hatóság: tehát az, amit ő, rendszerént alkot, legyen mind törvény; a szabályokat, utasításokat s más eféléket, az egész egyházat érdeklő közügyekre nézve, az országos egyházi kormányzó hatóság, a többiekre nézve pedig az egyes kerületek stb. időről időre elkészíthetik, a fenálló törvények alapján.

Lehetetlen hallgatással mellőznünk, hogy folyvást tűnnek fel, sokszor érdekes, sokszor mulatságos jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy némely barátaink rendkívül sok mindenfélét, és pedig minél rövidebb idő alatt s csakugy extempore, bűvészileg létrehozandót várnak attól a zsinattól. Ugy látszik, hogy a tiszántuli egyházkerület és a Figyelmező elég világos beszédei és csitításai, nem sokat használtak e tekintetben. Nem lehetetlen, hogy Péter vagy Pál, ez vagy amaz vasuti vonal kiépítésére vagy épen a török birodalom integritásának helyre állítására nézve is vár és követel a zsinattól határozott lépéseket. Természetes, hogy lesznek lelkes ügybarátok, akik az ily indítványozók vagy tervezők fellépését és javallatát is, már jó előre mint non plus ultrát s noch nie da gewesen-t névtelen ugyan, de annál jellemzőbb cikkekben harsány hangon magasztalva hirdetik. Szomorú dolog lesz, ha ezen, sok mindenre erőlködés léhasága és hü-hója, a zsinati tagok többségét is meg fogja lepni. Vártam s várok én is sok jót a zsinattól; többet s legalább maradandóbbat, mint az egyes egyházkerületek gyűlései által felállítandott general konventtől; de ha netalán elvégre többre nem mehetünk is, mint csupán arra, hogy magok a fokozatos egyházi hatóságok, — mindenkor ideértve természetesen, nemcsak a zsinatot, hanem az országos egyházi tanácsot is, — kellő rendezett-

séggel felállíttassanak, békés szívvvel megnyugszom abban is, mert legalább megindulhat és pedig szilárd alapokon s törvényszerűleg, az egész egyházi organismus működése.

Nem lehetetlen, hogy ezek olvasása után, azon megjegyzést teszi némelyik olvasóm, hogy miért töltöm én az időt birálgatással jobb lenne ha a pozitív munkához, az elődolgozatok készítéséhez fogtam volna, midőn az, különben is, némi megbízatásomból folyó tisztem lett volna.

E ponthoz némi kis felvilágosító megjegyzést kell tennem, amit talán kár volt eddig is elmulasztanom.

Amint a múlt őszi pesti konvent tanácskozásai, novemb. 16-dikán bevégeződtek, véletlenül közbejött egészségi változás miatt tüstént haza kellett indulnom. Nem lehettem tehát jelen, azon különben is csak igen rövid ideig tartott utolsó összejövetelen, amelyen a működő bizottságok megalakultak s azok elnökei és előadói megválasztottak. Haza érvén, néhány napig a szobát kellett őriznem. Legelőször csak november 26-dikán, előszóval tett magán felemlítésből, reám nézve egészen véletlenül s nem kevés meglepetéssel értesültem arról, hogy a nagyobbik bizottság előadójává én választattam vagy neveztettem. Azt azonban egy némelyik lapból mindjárt haza érkezésem után olvastam, hogy épen ezen kinevezések vagy választások ügyében s épen az én tiszántuli társaim között, bizonyos kellemetlen összeszólalkozás vagy mi történt. Elgondoltam tehát mert fel lehetett tennem, hogy talán én, vagy legalább én is, szolgálhattam botrányul valakinek vagy többeknek. Egy cseppet sem tagadom, hogy leginkább ezen hiedelem befolyása alatt történt az, hogy rögtön, említett privát értesülesem napján, az illető bizottsági elnök urhoz intézett levelemben, az előadói tisztről hálás köszönetem nyilvánítása mellett, felemlítve gyenge egészségemet is, minden utógondolat, feltét, vagy várakoztatás nélkül, elég világosan lemondottam. Ezek után ismét több nappal, nev. december 21-dikén történt legelőször az, hogy előttem, az én előadói tisztemről szóló jegyzőkönyv felmutattatott, s az előadói tiszttel felvállalására egyenesen felszóllíttattam. Én, már megtörtént lemondásomhoz hű valék s nem is szokásom, adott szavamat visszavonogatni. — Ezután december 28-dikán jöttünk még öszve négyen, már nem mint bizottsági tagok, hanem mint konventi képviselők, néhány percre egészen privát eszmecsere végett. Itt már az én lemondásom, nagyon természetesen, egyszerűen bevégezt ténynek tekintetett s én magam is azt javallám, hogy dolgozatok készítésére, fel kell szólítani több egyéneket.

Mindezen egyszerű száraz adatokat, egyáltalában nem azért közlém, hogy bárkit legtávolabbról is sérteni vagy gyanusítani akarnék, hanem azért, mert voltak s vannak barátaim, akik bizonyos váddal fordultak ellenem, hogy én „belököm az üszköt az épületbe s aztán félre-

állók, midőn óltani kellene azt," és hogy én, épen az előadóságra nézve is, halogatásaimmal, várakoztatásaimmal stb. a nagyfontosságú ügy fejlődését hátráltattam. — Kedves jó barátaim! én mindenre rögtön és határozottan megadtam a választ, talán gyorsabban is mint kellett volna, miattam az ügy, egy percnyi késedelmet sem szenvedett. Azon jó barátaim, akik holmi üszökről szólnak; vagy tréfálnak, vagy nem ösmerik jól a dolgokat; akik pedig azt vélik, hogy én folyvást elkészíthetem vagyis inkább összeüthetem, más által kitűzött rövid időre, a megrendelt legnehezebb váltó munkákat is, vegyék tudomásul, hogy az én lelki és testi erőm, részint az itteni, gyakorta megáradó s minden tekintetben fárasztó prédikálások; részint a folytonos irodalmi működés, és sokszor, mint épen e percben is nagyon kellemetlen tárgy naponkénti, terhes fogalmazások miatt, meg lehetőszen megtört már s nem is tudom, hogy fog-e még megújulni valaha. Épen a mult évi december végén is, egymásután következő 11 nap alatt, hétszer kellett nekem, az itteni iszonyu templomokban s nagy tömegek előtt predikálnom. Nem csuda tehát, ha különösen ekkor, nem nagyon repesett a lelkem örömeiben, midőn a bizottsági előadáság szépen ragyogó keleti csillagát, a felhők közül csakugyan kibontakozni láttam!

Mindezekből egyáltalában nem az következik, hogy tehát én, épen a zsinatügy mezején is, végképen levettem kezemet az eke szarváról s megyek a hűsre heverészni, vagy szerencsét próbálni, keresve valami oly állapotot, amelyben élhessek in otio cum dignitate. Óh épen nem! Már maga az, hogy ez előtt 20—22 évvel is, önálló, bár nagyon gyarló művekben, ismételve hozzá szólottam egyházalkotmányunk ügyéhez, indit sőt mintegy kényszerit erkölcsileg, hogy ne vesztegeljek némán most sem, mert ama letűnt évek folyamán egyházunkra s abban reám nézve is sokszor derült és borult az élet, sokat láttam, tapasztaltam, tanultam, sokszor reméltem és csalódtam, sok dolgot megszerettem, még többet megutáltam. Lenditek tehát ügyünkön ezentul is tőlem telhetőleg valamicskét, engedve e részben több derék tekintélyes férfiak s az én régi jó barátaim intésének is, akikkel hogy a mult őszszel, hosszú idő multán, habár rövid időre is, ismét találkozhattam s ez által a küzdelmes, de sok részben boldogabb mult idők emlékét felújítottam, arra mindenkor édesdeden fogok visszaemlékezni. Ugy érzem, szólnom kell azért is, mert a közelebbi időkben épen egyházkormányzatunk mezején is nem egyszer oly irányzatokat s nem is eiv hanem őszton vagy ötletféle valamiket láttam előtérbe tolakodni s maguk számára életet és uralmat követelni, amelyeket én, egyházunkra nézve, merőben veszedelmeseknek tartok. Ha netalán sikerülne az, amire szinte törekszem, hogy t. i. formulázott egyházalkotmányi törvényjavaslatot is készítsék, meglehet, hogy egy, mások által most nem képviselt s ná-

lunk az újabb időkben kellően figyelembe nem vett irányzatot látna felmutatva a tisztelt olvasó!

Ugy vélem, hogy mindezeket kijelenteni, habár talán egy kissé későn is, bizonyos tekintetben kötelességem volt. De tettem ezt egyáltalában nem azért, hogy akár egyes működők törekvéseire, akár a konventi működő bizottság vezérférjainak terveire és intézkedéseire legkisebb befolyással is lenni akarnék; sőt újból meg újból kifejezem azon óhaj-tásomat, vajha a nagyfontosságú ügyet, minél többen tennék, sőt tették volna már eddig is, különösen a lelkész-társak közül, a lehető legkomolyabb tanulmány tárgyává! Isten óvjon bennünket attól, hogy különösen azon a zsinaton, a tagoknak csak valami kis része is, akár pusztá szavazó géppé legyen, amely, ha kommandirozzák, vad kétségbeeséssel a fényes napot is leszavazná az égről, akár bármi irányú zelóták körül csoportosuljon, akik minden prófétaik igényeik mellett is, legtöbbször nem látnak saját dicsőségöknél s az orruknál tovább. Nagyon szomorú dolog lenne, ha oly törvényeket hoznának haza az egyház-atyák, amelyeket aztán emberül végrehajtani, nem tud, nem mer és nem bir senkisem. Isten óvja az ilyenektől szegény egyházunkat!

Szerkesztő.

Halálozások. — Ószinte részvétellel olvastuk két derék ref. egyházi férfi haláláról a gyaasztudósítást.

Szalai István szentesi lelkész, békésbánáti esperes s magyar akad. tag, akitől e folyóirat is közölt néhányszor jeles dolgozatokat, három hónapig tartott súlyos betegségből kifejtett tüdőszélhűdés következtében, mártzius 6-dikán délután hunyt el, életének 62-dik évében.

Nagy Mihály dunántúli szuperintendens, komáromi lelkész s kir. tanácsos, mártzius 19-dikén d. e. hunyt el, életének 90-dik évében.

Legyen áldott emlékezetök!

Egy legújabb adat, a felekezetek közötti egyenjogúsághoz és viszonyossághoz hazánkban, sőt éppen Debrecenben.

„Debrecen városának folyó évi ápril 3-dikán tartott közgyűlése, a tanács előterjesztése folytán megszavazta a helybeli római katolikus tanítók nyugdíj intézete és a katolikus iskola fentartása után fizetendő összeget.” Ezek egyik helybeli lapnak saját szavai. A másik lap így szól: „A római katolikus iskolaszéknek, a tanítók nyugdíját illető s a

városi hatósághoz intézett kérvényére vonatkozólag hozott tanácsi előterjesztés helyesléssel elfogadtatik.“ — Gondoljuk, hogy azon összegről van szó, amelyet az 1875. XXXII. t. c. 29. §-ának 3. pontja szerint, az iskolák fentartói az országos tanítói nyugdíj és gyámalap javára minden tanítói állomás után évenként rendszeren tartoznak fizetni. Az ily összeget Debrecenben, a református tanítók után épen nem, hanem ha jól tudjuk, csupán és egyedül a római katolikus tanítók után fizeti tehát a város, az a város, amelyben a lakosok nagy többsége mind e mai napig református és amely oly rendkívül sokat köszönhet a reformátzióknak!! Hallottuk híret mi is, annak az igen híres patronatusnak, amelylyel Debrecen városa, a helybeli római kath. egyház és iskolák iránt, amint mondják, tartozik, sőt ez ügyben, valaha, talán épen e sorok írója is adott, a tanács egyenes felszólítására némi véleményt, de sok egyéb mindenféleképp az is a méltó elfeledtetés tengerébe merült. Na de hát a prudens és circumspectus ember elvégre is mindenből jót hozhat ki s most már a természeti józan ész, az 1848. XX. t. c. 2. 3. s az 1868. XXXVIII. t. c. 25. § alapján, Debrecen városa minden különös esedezések nélkül is önként meg fogja adni a nem római katolikus iskolák számára is azt, amit a római katolikusoknak megadott már. Nagyon szomorú dolog lenne, ha ez a város, s épen ez a város lenne mostoha a reformátusok egyházi és iskolai törvényes érdekei iránt. Valaha a debreceni város-házán, még Enyingi Török Bálint korából, Luthernek illetőleg a szentírásnak ezen szavai valóán olvashatók: Nihil veritate firmissus, nihil mendacio vanius; verbum Domini manet in aeternum! Vajha minél többen gondolkoznának, még ma is ezen szavak felett!

Könyvészet.

A békésvármegyei, régészeti és mívelődés-történelmi társulat Évkönyve. 1876—7. 3-dik kötet. Szerkeszti Zsilinszky Mihály társulati főtítkár. 8 r. 224 lap. Dr. Székács József arcképével. Kitünő jeles gyűjtemény, amelyben egyháztörténelmi értékű dolgozatok is vannak, mint pl. Székács József emlékezete Zsilinszky Mihálytól; Szegedi Kis István élete Haan Lajostól. Ószintén becsüljük a békésieket az egylet s ez évkönyv fentartásaért s óhajtjuk hogy folyvást kellő pártolás kísérje működésüket.

Pestalozzi Henrik, Lenárd és Gertrud. Könyv a nép számára. Magyarította Zsengeri Samu. 1—3 kötet, 16-rét. A kis nemzeti muzeum 39—41 köteteit alkotják ezek, kiadva a Franklin társulat által. Pestalozzi címzett műve világhírű; a magyar fordítás teljesen élvezhető. Méltó a könyv az iskolai és népkörök pártfogására. Bővebb ösmertetést terünk szűk vólta miatt, a legjobb akarattal sem adhatunk.

Az amerikai párbajról. A magyar jogászgyűlés állandó bizottsága felhívása folytán véleményül írta Kőrösi Sándor, köz- és váltó ügyvéd s a debreceni ref. jogakadémiában ny. r. tanár. Debrecen. Csáthy bizománya. 1878. 8 r. 36 l. Ára 30 kr. — Világosan és alaposan írott jeles kis mű, korunk egyik elszomorító szellemi kórságáról, mely-

nek gyökeres orvoslása csak egészséges vallásos nevelés által történhetik a jövőre; de azért természetes hogy az állam is igen bölcsen cselekszik, ha büntetéssel sujtja e kórnak életben maradt terjesztőit. Ajánljuk e kis művet, épen a lelkésztársak szives figyelmébe is.

Köszönettel vettem az u d v a r h e l y i r e f . e g y h á z m e g y e 1877. évi közgyűlésének jegyzőkönyvét, melyet D á n é M ó z e s u r szerkesztett;

R á c M i k l ó s kunhegyesi ref. lelkész ur új évi jeles egyházi beszédét;

A reformátusok debreceni főiskolája akadémiai részének tanrendét az 1877—8 második felére;

A „paedagogiai társaság“ alapszabályait s P. Szatmáry Károly elnök, s Dr. Kiss Áron titkár urak felhívását a csatlakozásra. Tagjai lehetnek a társaságnak nem-különség nélkül, a nemzeti nevelés ügy iránt érdeklődő egyének, társulatok és hatóságok. Az alapító tagok egyszer mindenkorra 50 frtot, a rendes tagok pedig évenként 3 frtot fizetnek. Cél: a paedagogiai műveltség terjesztése, s ezt gyűlések és irodalmi működés által eszközli a társulat. Méltó az illető egyesek és körök figyelmére.

A tanító mint orvos, kiadta Adler C. W. A kiadó engedélyével a negyedik német eredeti kiadás után magyarra fordították és kiadják Losoncy László és Mikler Sámuel nagy kőrösi tanárok. 40 fametszetű ábrával. Nagy 8 r. 78 l. A művet magoknál a fordítóknál 60 krért bérmentes küldéssel folyvást meg lehet szerezni s tömeges megrendelés esetén tiz percent leengedtetik. A tanító urak számára minden esetre érdekes, tanulságos és okosan használva, szükségben segítő könyvecske ez. Az ábrák tiszták és világosak. Ajánljuk az illetők figyelmébe.

A Biharvármegyei régészeti és történelmi egylet, folyó évi april. 21-től négy hétre, egy régészeti, történelmi és iparmű történelmi kiállítást rendez. Igen helyesen és a közművelődés érdekében cselekesznek azok akik a birtokukban lévő említett tárgyakat, a nevezett egyletnek, a megye házához idejében beküldik.

Vettük a következő kis füzeteket is: Kiss Kálmán. A botpaládi ref. egyháztörténete. 8 r. 11 l. — A m. csengeri ref. egyháztörténete. 8 r. 14 l. Mindkettő lenyomat a „szatmári ref. egyházmegye története“ című műből. Az utóbbinak 5-dik lapján nyilván nyomdai hiba az, hogy a csengeri zsinat 1576-ban tartatott. A 6 a 0 helyett áll, ami nagyon könnyen megszokott esni, de az ilyenekre, különösen történelmi műveknél nagyon vigyázni kell.

Mitrovics Gyula sárospataki főiskolai hittanár, s főiskolai lelkész ur, előfizetést hirdet „Egyházi szónoklattan“ című munkájára, amelyben, a magyar egyházi beszédek irodalmát s általában a magyar nemzeti szellemet és iráyzatot, különös figyelemre méltatja; — igen-helyesen! A mű 15—17 ivnyi terjedelmű s előfizetési ára 1 frt 50 kr, postautalvány mellett szerzőhöz küldendő — Sáros Patakra. A bólti ár 2 frt leend.